

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

ОЛТИН ЮЛДУЗ, (қисса)

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

ОЛТИН ЮЛДУЗ

I

Шукурбой аканинг ўгли Аҳмаджон уруш бошланган кунлари ҳамрайони бўлган бир талай, колхозчи ёшлар қатори аскарликка ариза берганида «дарров милтиқ оламану урушга кетавераман» деб ўйлаган эди. Ҳарбий комиссариатдагилар: «Йўқ, Аҳмаджон, ҳозир одам керак эмас» дейишди. У қайтиб ўзининг «Пахтачилик» колхозда кетмонини чопиб юра турди, лекин ўзини улугъ походда бирон англашилмовчилик орқасида бўлинмасидан кейинда қолган жангчидай сезар эди.

Қиш ўтди. Зўр ташвишлар, умидлар кўклами келди. Ҳар йили Май байрамида ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб, грузовойда Бешариққа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баб-баравар кетмон уриб далада ўтказишди.

Шундай қилиб ёз ҳам ўтди. Ниҳоят Аҳмаджон аскарий хизматга чақирилди.

Аҳмаджон, модомики одам керак бўлиб чақирилганидан кейин, урушга бетўхтов юборилишини кутар эди. Оёғи остида ўралишиб юрган ўғилчаси Муҳаммаджоннинг пешонасидан ўпди; хотини, қариндошлари, ёр-дўстлари билан хайрлашар экан, худди ҳозир урушга кириб кетаётгандай «ё чангим чиқади, ё донгим чиқади!» деди.

Бироқ у тушган поезд ғарбга эмас, шарққа қараб кетди. Аҳмаджон бунга чандон эътибор қилмади, чунки бирор жойдан кийим-бош, милтиқ олиш керак эди. Вагонда Аҳмаджонга ўхшаган йигитлардан яна бирмунча бор эди. Булар бир шаҳарга тушиб, эртасига кийим-бош олишди. Учинчи куни азонда бирдан «тур-тур!» бўлиб қолди. Жуда кўп киши чиқиб майдонга саф тортди. Милтиқ улашилди. Аҳмаджонга нимдошгина милтиқ тегди. У милтиқни олиб ўзини одатдагидан кўра ҳам бардамроқ ва кучлироқ сездди. Командирнинг «Рота, смирно!» деган овози унга ғалаба наърасидай эшитилди.

Рота поездга чиқди. Бу поезд ҳам ғарбга эмас, шарққа қараб кетди. Шундай кунларда мамлакатнинг

бирон бурчагида ҳарбий кийим кийган кишининг фронтдан узоқда юришини тасаввур қила олмаган Аҳмаджон ҳайрон эди.

Уруш ғарбда, рота фронтдан уч-уч ярим минг километр бериди, яна шарққа қараб кетаётибди!

Аҳмаджон ўйлаб ўйига ета олмас эди.

Дераза ёнида, эндигина сабза урган мўйлови тескари қўйилган қошга ўхшаш бир йигит вагоннинг гилдирак қоқиши муқомига аллақандай бир куйни хиргойи қилиб борар эди, Аҳмаджон ундан секин:

— Жўрам, қаёққа кетаётибмиз?— деб сўради.

Бу йигит «ҳеч ким ҳам билмайди» дейиш ўрнига афт-бошига номуносиб бир тарзда тўнглик қилиб:

— Командир доклад қилгани йўқ,— деб жавоб берди.

Аҳмаджон таъби тирриқ бўлиб, бошқа ҳеч кимдан гап сўрамади.

Кейинги ўн-ўн беш йил мобайнида Ўзбекистон темир йўлларида «дуварак» бекатчалар шунча кўпайганки, булардан кўпининг отини йўловчилар эмас, баъзи кондукторлар ҳам билмайди. Буларни анчайин поездлар ҳам назар-писанд қилмай пишқирганича ўтиб кета беради. Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади. Эрта куз жаласи тоғлиқ жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди.

Ротанинг кети вагондан тушмасданоқ, саф бўлиш ҳақида команда берилди. Жала тингунча бирон бошпанга кириб турармиз деган умидда атрофга қараётган жангчилар командани эшитиб ҳанг-манг бўлишди: наинки шу тобда, осмон ҳамма тарновларини бараварига очиб юборган бир пайтда йўлга тушилса!

Вагондан энг кейин тушган ва милтигини тигидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб шошмасдан келаётган Аҳмаджон:

— Стрoй бўлмасдан шундай кетаверсак бўлмасмикин? — деди.

Командир жаҳл билан бурилиб унга қаради, бир нима демоқчи бўлган эди, унинг милтиқ кўтаришини кўриб кулгиси қистади.

— Бу қандай милтиқ кўтариш? Тугмангизни солинг! Аскар ҳеч қачон, ҳеч қаерда «шундай» кета бермайди... Р-ровняйсь!

Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди. Жала ҳамон қуяр, рота икки томонда

хира кўланкадай кўринган адирни оралаб, худди сув остида юргандай, зўр қийинчилик билан тахминан шарққа томон борар эди.

Булар шағал тўкилган катта йўлдан бурилиб ён бағирдаги сўқмоққа чиққанда жала яна ҳам шиддатлироқ ёғиб, сўнг бирдан тинди. Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан, баланд ўсган ўт-ўланлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетмоқда эди. Тоғ шабадаси ҳар пуфлаганда ўт-ўланлар вашиллар, буталар ғувиллаб, сарак-сарак қилар эди. Ҳадемай адирлар орасини қоплаб ётган кул ранг туман тарқалди.

Рота, ҳатто ён бағирда ҳам, тўпикдан сув кечиб бир неча километр йўл босганидан кейин, сойликка тушди. Жилғадан ҳайқириб чиқиб келаётган сой рўпара келди. Сой, унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. Командир сойдан кечиб ўтишни буюрди. Бундан бошқа чора ҳам йўқ эди. Ротанинг ярмидан кўпи кечиб ўтди. Қолганлардан бир қисми сойнинг ўртасига етмасдан, бир қисми эса ундан ҳам берироқдан қайтишга мажбур бўлди. Икки киши оқиб кетаёзди. Пишқириб, илондай тўлганиб оқаётган бу сув сув эмас, бир бало эди.

Командир ўтганларга разм солиб турган эди, Аҳмаджонни чақириб мийғида кулди. Аҳмаджон унинг нима демоқчи бўлганини фаҳмлаб, дарҳол қайтиб сойга тушди ва ўртасига келиб, қоққан қозиқдай туриб олди. Сув қаҳр билан унинг биқинига урилиб шовиллар, бошидан ошиб ўтгудай бўлар, лекин тоғдай гавдасини қимирлата олмас эди. У сойдан ўта олмай қайтганларнинг ҳаммасини бирма-бир қўлидан ушлаб ўтказиб қўйди.

Рота яна бир қатор бўлиб йўлда давом этди. Булар шағал тўкилган катта йўлни кесиб ўтиб, адирга томон чиқиб кетаётганда ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорли тоғ чўққисини, унинг тепасида уводадай осилиб турган қора булутни бир лаҳза қизартирдида, сўнди. Шу билан узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронғилик аста-секин ҳаммаёққа тарала бошлади.

Рота адир устига чиққанда унинг нариги томонида чаророн бир водий кўринди. Унинг бир чеккасида — адир этагида уч-тўртта оқ уй ва ўртасида бир неча қатор ғарамга ўхшаган қора уйлар кўринди. Ҳаммаёқ жимжит, фақат аллақерда электростанция гупиллар эди. Рота пастга тушгандан кейин, узоқдан ғарамга ўхшаб кўрин-

ган катта-катта уйлар орасида юрган кишилар қораси кўрина бошлади.

Командир ротани ўшандай уйлардан бирининг олдида тўхтатиб, ўзи қаёққадир кетди, анчадан кейин бир киши билан қайтиб ротани ўз майлига қўйди-ю, уйга кириб кетганича зим гойиб бўлди. Жангчилар кийим-бошларини ечиб сиқишар, иснмоқ учун у ёқдан-бу ёққа юришар эди.

Аҳмаджоннинг назарида бу ишлар, бу юришлар, тоғ оралиғига солинган бу уйлар ҳаммаси ортиқча, урушга ҳеч тегишлиги йўқдай кўринар эди. У, эшик ёнига чўнқайиб ўтирди-да милтигининг затворини бир неча мартаба очиб ёпди; сўнгра, ёнида, деворга суяниб турган бир жангчидан:

— Жўрам, ўқни қачон беради? — деб сўради.

Деворга суяниб турган жангчи йўлда — поездда тўнглик қилган йигит эди.

— Ҳа, зағча отармидингиз? — деб яна тўнглик қилди.

Аҳмаджон товушидан билдики ўша йигит экан. Бу сафар гаши келди: «Нима бу, ҳадеб тутун қайтаради, арпасини биров хом ўрибдими?»

— Тўғри гапимга эгри жавоб берасиз-а, ўртоқ, — деди Аҳмаджон, — боя ҳам шундоқ қилган эдингиз... Мунча сассиқ йигит экансиз, ичингизда ит ўлганми!

Аҳмаджон шу гапни айтиб, ўрнидан туриб кетмоқчи бўлган эди, ҳалиги йигит унинг елкасидан босиб, ёнига ўтирди.

— Кечирасиз, ўртоқжон, бемаврид ҳазил қилибман... Қаердансиз?

Аҳмаджон дарров жаҳлидан тушди.

— Бешариқдан. Ўзингиз қаердансиз?

— «Семхоз»дан, эшитганмисиз? Бизнинг совхозни уруғ заводи деса бўлади. Яхши уруғлик чигитлар биздан чиқади.

Бирпас жим қолишгандан кейин Аҳмаджон сўради:

— Нега бунча тажангсиз?.. Ҳа, аввал танишиб қўййлик, отингиз нима?

— Бўтабой... Тажанг эмасман, ўртоқжон, кейин айтиб бераман. Бундан буён биргамиз-ку. Бафуржа ўтириб айтиб бераман. Ҳа, айтгандай, қачон ўқ беради, дедингиз. Ўқ отишимизга ҳали етти қовун пишиғи бор. Бу милтиқлар отилмайди, ўқдони тешиб қўйилган.

Аҳмаджон милтигини пайпаслаб кўрди, унинг ўқдони ҳақиқатан тешик эди.

Бу кунларда немис Сталинград деворларига бош урмоқда, Кавказ тоғлари этагида оч бўридай изғиб юрмоқда эди. Аҳмаджон шундай кунларда, одам керак бўлиб аскарый хизматга чақирилгани ҳолда, фронтдан уч-уч ярим минг километр берида, яна отилмайдиган милтиқ кўтариб ўтирганига гоҳ хит бўлар, гоҳ кулгиси қистар эди. Ичкарида командир бошлиқ бир неча киши милтиқ тозалаётган экан, старшина келиб уларнинг қўлидан ўша отилмайдиган милтиқни ҳам олиб кетди.

Бирпасдан кейин казармага киргани ижозат бўлди. Казарма қоронғи, унинг бир бурчида кичкина чироғ милтиллар эди. Жангчилар кечки овқатга берилган нон билан ёғни еб бўлмасданоқ, ухлаш ҳақида буйруқ бўлди.

II

Рота саҳарда оёққа туриб, казарма эшиги олдига — йўлкага саф тортди. Теварак-атрофдан ғовур, ҳайқирӣқ, команда товушлари эшитилар эди.

Аҳмаджон синчиклаб қараса, эҳе... шунча одам кеча кечаси қаерда экан? Ялангларга, йўлкаларга одам сиғишмас эди.

Бироқ нонуштадан кейин шунча одам кўз очиб юмгунча зим ғойиб бўлиб кетди. Бутун лагерь кеча кечасидагидек бўшашиб қолди. Ҳаял ўтмай, кун чиқиш томондаги адирнинг орқасидан тўп овози эшитилди. Снаряд лагерь устидан илондек пишқириб ўтди, рўпарадаги тоғнинг бағридан қора тутун кўтарилди ва йўталган сингари товуш эшитилди. Ундан кейин қаердадир пулемёт тариллади; якка милтиқ товушлари, «Ура!» садолари келди. Шу яқин ўртада мотор гуриллади. Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди. Қаердадир зенитка гумбирлар эди. Шундай қилиб лагерьда машқ кунни бошланиб кетди.

Аҳмаджон буни кўриб бугун бирон қуролини, ҳеч бўлмаганда, учидан, милтиқни ўрганиш умидида эди. Бироқ тушки овқатгача ҳам рота тайинли бир иш қилмади казарма эшиги олдида ўтирди. Афтидан, буларни машқ қилдиришга, машқини тезроқ расо қилиб фронтга жўнатишга ҳеч ким шошилмас ва шошилишни лозим ҳам кўрмас эди.

Тушки овқатдан сўнг ротага бир соат истироҳат қилгани ижозат берилди. Бу вақтда ҳар бир жангчи истганини қилиши, ҳатто ухлаши ҳам мумкин эди. Аҳмад-

жон кбандирнинг машқ қилдиришга шобилмаганидан ҳам кўра дам олишга ижозат берганига ҳайрон бўлиб, «мунча ҳам юраги кенг одам экан!» деб қўйди.

Аҳмаджон нима қилишини билмай ҳовлига хат ёзмоқчи бўлди. Бироқ хат ёзгани ўтирганида бирон калима ҳам сўз келмади. Нима деб хат ёзади? Ер-дўстлари, қавм-қариндошлари билан хайрлашган вақтда «урушга кетдим, ё чайгим чиқади, ё донгим чиқади» деган киши урушдан шунча узоқда, яна отилмайдиган милтиқни кўтариб, куни бўйи казарма эшиги олдида ўтирган бўлса, нима дейди? Газеталардан кундалик ахборотни зўр таъшиш билан кузатиб турган кишиларга ҳали ўзи ҳам тушуна олмаган бу ердаги осойишталик тўғрисида нима деб ёзади?

Аҳмаджон ҳозирча хат ёзишдан воз кечди. У, қалам билан қоғозни чўнтагига солиб, ўрнидан турганида Бўтабой келди. Бўтабой қўлидаги узундан-узоқ ёзилган хатдан кўзини олмай, яна ниманидир қўшимча қилмоқчи бўлса керак, ўйлар эди.

— Шунинг ҳаммаси хатми?— деди Аҳмаджон.— Бунча гапни қаердан топиб ёздингиз? Нима ёздингиз?

Бўтабой хатни букар экан, уф тортди.

— Бунимга топшираман? Ким юборади?.. Хотинимга ёздим. Бир нима эсимдан чиққандай бўлаётимди.

— Шунча гапни ёзиб, яна бир нима эсингиздан чиққан бўлса, хотинингизни жуда ҳам яхши кўрар экансиз-да!

Бўтабой ялт этиб Аҳмаджонга қаради-да:

— Сизнинг хотинингиз борми?— деб сўради.

— Бор.

— Олганингизга қанча бўлган?

— Анча бўлган. Уч яшар ўғлим бор.

— Менинг хотин олганимга ниҳоят икки ой бўлган эди!

Аҳмаджон қаттиқ кулиб юборди.

— Ундоқ бўлса, сизга жавоб беришса бўлар экан. Шунга тажанг бўлиб юрибман денг!

Бўтабой «йўқ» деди, лекин бу сўзни шундай бўш айтдики, ўзи ҳам хижолат бўлиб, тузатишга уринди:

— Мен қатори йигитлар қорга кўкрагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажикиз бўлар эдим.

— Гап бировнинг ҳажикизлиги, бировнинг ўғил болалигидами? Мен аскарликка ариза берганимда ўлим билан олишиб юрган йигитлар ҳам эсимга келгани йўқ,

ўғил болалигимни кўрсатиш ҳам. Хотинингизни жуда яхши кўрасизми?

Бўтабой «жуда яхши кўраман» деган гап кўнглидагини ифода қила олмагани ва ифода қила оладиган бошқа гап топа олишига кўзи етмагани учун индамади.

— Ҳа, албатта, яхши кўрасиз,— деди Аҳмаджон,— янги уйлангансиз... Лекин, ростини айтсам, сизнинг муҳаббатингиз менинг муҳаббатимга қараганда ҳали анча гўр бўлса керак. Қайсимиз хотинимизни кўпроқ яхши кўрар эканмиз, сизми, менми? Мен ҳам янги уйланган вақтимда хотинимни сиздай яхши кўрар эдим. Сизнинг ҳозирги муҳаббатингиз менинг ўша вақтдаги муҳаббатимга тенг келади. Тўғрими?

— Бўлса бордир.

— Йўқ, худди шундай! Лекин мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман. Бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган. Бундан чиқдики, агар сиз хотинингизни бир норма яхши кўрсангиз, мен хотинимни бир ярим, икки норма яхши кўраман. Мен «хотиним» деганимда кўз олдимга жуда кўп нарсалар келади. Бундан ташқари, уйимни кўзимга жаннат қилиб кўрсатадиган яна бир нарса бор: менинг уч яшар ўғилчам бор. Уч яшар бола нима эканини биласизми? Билмайсиз... Кўчадан келганимда тиззанга ўтирса, қўлчаси билан юзингни силаса, чуғурласа... Йўқ, сиз буни билмайсиз!

Аҳмаджон бирпас жим қолди, сўнгра, Бўтабойга эмас, ўзинча гапираётгандай давом этди:

— Наинки, биров мени «ўғил бола экан» десин, деб киши ўз боласидан, хотинидан, тупроғи кўзига тўтиё бўладиган қишлоғидан узоққа кетгани, ўлимга рўпара бўлгани рози бўлса! Уруш — қуён ови эмас. Душмanning юзтасини ўлдирсанг юз биринчиси, мингтасини ўлдирсанг минг биринчиси сени ҳам ўлдириши мумкин. Мен шуни билар эдим, шуни билиб туриб аскарликка ариза берганман... Мени ёшлигимда чумчуқ тепган. Чумчуқнинг уясини бузмоқчи бўлганимда; тепамда чирқираб учиб юрган чумчуқ пайт пойлаб туриб бошимга тепган. Бу бир ибрат. У ёғини ўзингиз билиб ола беринг... Мен совет даврида кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман. Николайнинг замонида шундоқ экан, фашист келса, ундан минг ҳисса баттар бўлади. Агар ўғлимнинг пешонасида кўчадан фашист

Ўтганда икки букилиб туриш бўлса, фашист бу томонга менинг ўлигимни босиб ўтади. Ундан берида ўта олмайди. Ўғил болалик дейсиз. Йўқ, агар гап ўғил болаликни кўрсатиш бўлса, мени уйимдан омбир билан ҳам суғуриб ола олмас эдингиз!

Сафланиш ҳақида команда берилди. Рота яна йўлга саф тортди. Капитан жангчиларни номма-ном чақириб ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради. Навбат Бўтабойга келганда у, ер остидан Аҳмаджонга қаради ва шу билан «сиз қаерда бўлсангиз, мен ҳам ўша ерда бўлай» демоқчи эди. Аҳмаджон буни фаҳмлаб кўз қири билан пулемётчилар тўпини кўрсатди.

Пулемётчилар бошқа казармага кўчирилди.

III

Таълим — машқ кунлари бошланиб кетди.

Бўлинма тонг қоронғисида оёққа босганича кунни бўйи тиним олмас, ҳатто одатда тушки овқатдан кейин бериладиган бир соатлик истироҳат ҳам кўпинча берилмас эди.

Аҳмаджон Бўтабой билан бир казармада бўлса ҳам беш кунгача кўриша олмади. У ҳам, Аҳмаджон сингари, ўз взводи билан тонг қоронғисида чиқиб кетганича уйқу маҳалида қайтади-ю, таппа ташлаганича ухлайди қолади. Олтинчи кунни кечки пайт Аҳмаджон ўз взводи билан казарма ёнидаги тепаликда милтиқ тозалаш билан машғул эди, Бўтабой казарманинг нариги томонидан бир қучоқ кўрак кўтариб ўтди. У, Аҳмаджон шу ерда эканлигини билиб, қараб-қараб борар эди. Аҳмаджон қўлини кўтариб, ўзини танитди ва бош ишораси билан ҳол сўради. Бўтабой оёғи билан ерга бир нима деб ёзди-ю, яна йўлда давом этди. Нима деб ёзганини бориб кўришга фурсат йўқ эди, кечки овқатга кетаётиб қараса, «ўлиб бўлдим» дебди. Машқ билан ўтадиган кунлар ҳақиқатан жуда оғир эди. Аҳмаджон етти ёшда отасидан, ўн ёшида онасидан етим қолган. Ўша вақтдаги турмуш, ўша шароитдаги болаликни назарга олганда, уни «кичик меҳнаткаш» дейиш мумкин эди. Агар «кичик меҳнаткаш» бўлмаганда то ўн олти ёшгача ҳар кимларнинг эшигида юриб, нонини топиб ея олмас эди. Унинг суяги жисмоний меҳнат билан қотди. У меҳнатга бўлган қобилиятини айниқса колхозда кўрсатди. Шу қобилиятни орқасида донгдор звенога бошлиқ, ундан кейин бригадир бўлди. «Юқори ҳосил» значоғи олди. Ана шу Аҳмад-

жон — меҳнатда чиниққан, унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар, баъзан отга ўхшаб тикка турган жойида пинакка кетар эди.

Ҳарбий таълим қурол ишлатиш ва ҳарбий расм-таомилни билишдан иборат деб ўйлаган «янги аскар болалар»га, албатта, бу қийинчилик, баъзан ҳарбий билимга алоқасиз кўринган ишлар ортиқча туюлар эди. Бу нарса Аҳмаджоннинг ҳам кўнглидан ўтган пайтлар бўлди. Бироқ ундай эмас эди, Аҳмаджон разм солиб қараса, жангчи қўлига жанговар қурол олишдан бурун ўтда ёнмайдиган, сувда ботмайдиган, ер тагида илон қимирласа биладиган, юлдузни бешоти урадиган бўлиши керак экан. Шунинг учун Аҳмаджон командирнинг ҳар қандай буйруғини, ҳатто, ҳарбий таълимга тегишлиги бўлмаган топшириғини ҳам уруш майдонидаги жанговар вазифа ўрнида кўриб бажарар эди.

Дастлабки кунларда ҳамма ҳам ишнинг бу қадар кўплиги, қистовлиги фронтнинг одамга эҳтиёжидан келиб чиққан; жангчилар зарур бўлган малакани ортириши биланоқ бетўхтов фронтга юборилади деб тахмин қилган эди. Шундай тахминга асос ҳам бор эди, чунки бу вақтларда Қизил Армия душмanning Москвага ҳужумини қайтарган бўлса ҳам, душман кейинчалик яна ташаббусни қўлига олиб, ғарби жануб томондан фронтни ёриб ўтган, Воронеж, Сталинград районларига чиқиб қолган, Москвани ўраб олишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди.

Бироқ ишлар шунча қистов, шунча кўп фронтда ҳалигидай тахминларга асос бўладиган воқеалар юз берганига қарамай, жангчилар ҳар якшанба кuni ҳар қандай машғулотдан озод қилинар эди. Жангчилар бу кунни ўйин-кулги, вақтичоғлик билан ўтказишар, кечқурун кино тарк бўлмас эди. Дам олиш кунларига қараб айтганда, ҳалигидай тахминларга сира ўрин йўқ эди.

Ҳақиқатан шундай бўлиб чиқди. Бир якшанба кuni Аҳмаджон ошхонага дежур бўлиб уйқудан қолди. Кечқурун ҳамма кинога кетганда бирпас мизғигани казарма ёнидаги майсага чўзилган эди, рўпарадаги адир ён бағирлигидан ашула товуши эшитилди. Аҳмаджон ётган ерида бирпас унга қўшилди-ю, кейин бўлмади — адирга чиқиб борди. Бу ерга ўн чоқли жангчи тўпланган, ҳаммаси бир-биридан хушовоз, хушчақчақ йигитлар эди. Навбат келганда Аҳмаджон ҳам бир жуфт ашула айтиб берди. Кейинчалик маълум бўлдики, булар турли батальондан бўлиб, баъзи бирларининг батальонлари

аллақачонлар машқини расо қилган ва бир неча ойдан бери фронтга жўнаш ҳақида буйруқ кутиб ётар экан.

Бу батальонлардан баъзилари икки ойдан кейин жўнади. Ҳамма бу батальон фронтга кетди деб ўйлаган эди, бироқ Ленинободдан, Каттақўрғондан, Олмаотадан ва бошқа шаҳарлардан хатлар кела бошлади. Қетишда Аҳмаджон билан қучоқлашиб хайрлашган бир йигит хатида: «Қўмондонлик бизни тамом эсидан чиқарди, шекилли, ҳали ҳам занг босиб ётибмиз», деб ёзибди.

IV

Аҳмаджон, бир неча ой таълим кўриб яхши пулемётчи бўлганидан кейин, бир вақтлар аскарликка ариза берган кунларида, «дарров милтиқ оламану урушга кетавераман» деб ўйлагани ёдига тушса, кулар эди.

У яхши пулемётчи бўлиб, синовдан ўтган бу кунларда Қизил Армия бир ярим минг километр масофада фронт бўйлаб ҳужум қилмоқда ва Ленинград атрофида, марказий фронтда, Харьков остоналарида, Азов денгизи, Қора денгиз бўйларида душманга қақшатғич зарбалар бермоқда эди. Москва қамал хавфи остида қолган кунларда ҳам машқи расо батальонлар мамлакат ичкарисида «занг босиб» ётганини эслаганда, ҳозир фронтнинг одамга эҳтиёжи тўғрисида бир нима дейиш қийин эди. Шунинг учун Аҳмаджон батальон ғарбга йўл тутганда ҳам «бирон жойда қолиб кетармиз» деб ўйлади. Бироқ эшелон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди. Кейин батальоннинг бир қисми жанубга томон йўл олди.

Поезд секинлаб, гоҳ тўхтаб, гоҳ жадаллаб қор босган бепоён саҳродан борар эди, эртасига эрталаб бир соатга яқин тўхтаб қолди. Билган кишиларнинг айтишига қараганда, бу хийлагина катта станция экан. Лекин унинг катта станция эканини фақат йўл кўплигидангина билиш мумкин эди, холос. Биронта иморат йўқ. Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган. Шундай қараганда қор уюмига ўхшаб кўринган беҳисоб тепаликларда қор остидан занглаган тунука ва темир, қора ва сариқ ғишт, бетон парчалари чиқиб турар эди. Уруш тўғрисида тасаввур бошқача бўлган, меҳнат билан бино бўладиган ҳар бир нарсанинг қадрига етадиган Аҳмаджонга бу манзара ғоят қаттиқ таъсир қилди. У нима дейишини, юрагида мавж ураётган алам ва ғазаб ҳиссига кимни шерик қилишини бил-

мас эди. У вагонга чиқиб, ҳовлига наридан бери хат ёзди; хат ҳозирги туйғусини ифода қилолмаганини билса ҳам, фикрича, «фашист ғажиб ташлаган жойларни кўрдим, урушга кириб кетдим» дегани ҳамма нарсани англатиши керак эди.

Бироқ «урушга кириб кетдим» деган гапни чакки ёзган экан. Қани уруш? Аҳмаджон шериклари билан урушдан хийла узоқда дам олиб ётган бир қисмга келиб тушганди.

Қисм жуда қулай, иссиқ ертўлаларга жойлашиб олган, бу ердаги ҳаёт фронтдан мингларча километр узоқда, мамлакат ичкарасида бўлган ўша лагерь ҳаётидан ҳам осойиштароқ эди. Бу ерда иш кўп ҳам эмас, қистов ҳам. Ҳар куни маълум соатларда ўқиш бўлади, турли машғулот ўтказилади. Ҳатто бир куни қисмдаги ҳаваскор санъатчилар ташаббуси билан «катта ертўла»да концерт ташкил қилинди. Конферансье — ёшгина бир марий йигити чиқиб, «концертимизнинг биринчи номерида ўзим машқ қилиб бераман, иккинчи номерида хоҳлаган киши хоҳлаган ҳунарини кўрсатиши мумкин» деб ҳаммани кулдирди; сўнгра консерва қутисидан ўзи ясаган мандолинада марийча бир куйни чалиб берди. Концертда рус, украин, белорус, ўзбек, қозоқ, грузин, тожик, марийдан иборат саккиз миллат иштирок этди. Аҳмаджон «Эй пари дилдор»ни, ундан кейин рота комсомол ташкилотчиси Петька Уховнинг илтимосига кўра, у билан бирликда «Гаяля тўғрисида қўшиқ»ни айтиб берди. «Гаяля тўғрисида қўшиқ»ни Аҳмаджонга Петька Уховнинг ўзи ўргатган эди.

Аҳмаджон қисмга янги келган куни бу йигит тўғри унинг олдига келди-ю, тўсатдан:

— Қаерликсан?— деб сўради.

Ўзидан кичик бу йигитнинг сенсиргани Аҳмаджонга малол келди.

— Бешариқликман, — деди қовоғини солиб, сўнгра унинг ўзи қаерлик эканини билиш учун эмас, фақат сенсираш учун. — Ўзинг қаерликсан?— деди.

Петька Ухов буни пайқамади шекилли, ўзи тўғрисида батафсил сўзлаб берди. У, сўзни шундай бошлади, шундай сўзладики, Аҳмаджоннинг чеҳраси очилиб, диққат билан қулоқ солди ва русчага хийла хом бўлишига қарамасдан, ҳаммасига тушунди. Петька пензалик колхозчи, аскарликка уруш бошланганда чақирилган, фронтга Аҳмаджондан уч ой чамаси бурунроқ келган ва бир неча жангда қатнашган экан.

Жингалак сариқ сочли, тиниқ қизил юзли, кўк кўз бу йигит шу суҳбатдаёқ Аҳмаджоннинг меҳрини қўзғатди. Унинг ўзи сингари колхозчи бўлганлигимиз, жанг кўрган ва шунинг учун лозим вақтда дастгирлик қила олишимиз, ё бўлмаса дабдурустдан ўзини бу қадар яқин тутгани ва меҳр-оқибат кўрсатганимиз, ҳарқолда нимасидир Аҳмаджонни унга мойил қилди.

Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас иккови шунчалик иноқ бўлдики, Аҳмаджон кўпдан бери кўнглида сақлаб, бировдан сўрашга истиҳола қилиб юргани бир масала тўғрисида у билан очиқ гаплашди. Пиёда аскарларнинг жанговар уставида, командирнинг буйруғи — қонун, командир нотўғри буйруқ берса ҳам, жангчи аввал буйруқни бажариб, ундан кейин шикоят қилиши керак дейилган. Аҳмаджон уставнинг мана шу моддасига тушуниб етмас эди. Петька унинг сўзига диққат билан қулоқ солди-да, мийнигида кулди ва жанговар бир эпизодни айтиб берди.

— Узинг биласанки, қисм ҳужум бошлашдан илгари артиллерия душман позициясини қаттиқ тўпга тутуди. Бундан мақсад душманни пароканда қилиш, унинг ўт очиш нуқталарини яқсон қилиб, қисмнинг илгарилашига йўл очишдир. Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емириб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади. Бу — артиллериянинг ишига, артиллериянинг иши эса кузатувчига боғлиқдир. Кузатувчи душман позициясига мумкин қадар яқинроқ бориб, снарядларнинг қаерларга тушаётганини кузатади ва телефон орқали батареяга хабар бериб туради...

Петька бир оз жим қолди, сўнгра давом этди:

— Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди. Тегирмонга тушса бутун чиқадиган йигит эди. Шу йигит бир ҳужум вақтида душман позициясига жуда яқин бир ғарамга кириб олиб, батареянинг кўзи бўлиб турган эди. Бу ғарам душман позициясига жуда яқин ва шу билан бирга рўй-рост жойда турганлигидан душман ҳеч гумонсирамас эди. Шунинг учун артиллерия худди рўпарадан отгандай душман окопларини, ўт очиш нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди. Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди... Шунда сен бўлсанг, нима қилар эдинг?

Аҳмаджон ўйлаб ўтирмасдан дарҳол жавоб берди:

— Граната ташлардим! Ёндириб юборар эдим!

Петька ҳузур қилиб кулди.

— Турсумбетовдан ҳам ошиб тушдинг-ку!.. Командирнинг буйруғидан чиқиб-а? Буйруқ нима эди, батареянинг ишини кузатишми?

— Бундай пайтда буйруқ...

— Ҳа, Турсумбетов ҳам шундай деб ўйлаган. Лекин, ҳарқалай, сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. Натижада, бу қадар мерганлик билан ураётган батареянинг кўзи — кузатувчиси қаерда эканини билмай хуноб бўлган немис уни пайқайди-ю, бир снаряд билан ғарамнинг кулини кўкка совуради. Батарея кўзсиз қолдими?

Аҳмаджон ўйлашиб қолди.

— Хўш,— деди Петька, — энг яхши ишлаб турган батарея кўзсиз қолдими? Жангда бошқа кузатувчилар ҳам Турсумбетов сингари интизомни бузса нима бўлар эди? Мана шунинг учун ҳар қандай пайтда ҳам буйруқ — буйруқ! Командирнинг буйруғи — қонун! Мамлакатнинг ичкарасида бирон қонуни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда қонунни бузсанг, жазога бошқаларни ҳам шерик қиласан.

Петька, душман бостириб келаётганда ўт очгани команда бермаган командирни хоин гумон қилиб, ўзича ўт очган ва шу билан бутун бир взводнинг ҳалокатига сабаб бўлган бир пулемётчи тўғрисида ҳам сўзлаб берди.

Шундай қилиб, «урушга кириб кетдим» деб ҳовлига хат ёзган Аҳмаджон яқин икки ойгача ҳатто милтиқ товушини ҳам эшитмади. Қисм мудофаа линиясига боргунига қадар орада ўтган шу икки ой ичида Аҳмаджон уруш илмига, ҳарбий техникага онд кўп нарсалар ўрганди; ҳаммадан ҳам муҳими, қисмдаги жангчилар билан ака-укадай бўлиб қолди.

Қисм мудофаа линиясига боргандан кейин Аҳмаджон ҳовлига хат ёзиб, «илгари ёзган хатларим ҳаммаси бекор, уруш бўлаётган жойга энди келдик, лекин ҳали урушдан дарак йўқ», деди.

Аҳмаджон «урушга кириб кетдим» деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёлларга боришган эди.

V

Полк мудофаа қилиб ётган район устида баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини эътиборга олма-

ганда урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди. Бу самолётлар ҳам бомба ташламайди, безгак пашшадай ғинғиллаб бир-икки айланади-ю, кейин тўсатдан қочиб қолади. Жанг кўрган, мерган жангчилар ҳар куни «фашист ови» га чиқишади. Булар душман позициясига мумкин қадар яқинроқ бориб, бирон қулай жойда соатлаб, ғаъзан куни бўйи пойлаб ётишади. Ови бароридан қелган кишининг қилган иши дарҳол оғизма-оғиз бутун қисмга тарқалади. Қўшни бўлинмалардан ҳам тез-тез шундай хабарлар келиб турар, буни жангчилар «Сўнгги ахборот» дейишар эди.

Бир куни Петька Ухов овга Аҳмаджонни ҳам олиб чиқди. Булар талай ергача эмаклаб, талай ергача ер бағирлаб боргандан сўнг бутазорга киришди. Бу ердан душман окоплари, узоқ пастқамликдаги қишлоқнинг оқ уйлари кўриниб турар эди. Булар шу ерда кечгача ётишди, бироқ ов бароридан келмади: биронга фашист кўринмади. Эртасига, индинига ҳам шундай бўлди. Петька ҳар сафар қайтишда хуноб бўлар, сўкинар ва Аҳмаджонни ҳам тажанг гумон қилиб, унга тасалли берар эди. Лекин Аҳмаджон ҳали бу овнинг гаштини татиб кўрмагани учун унчалик тажанг бўлмас эди.

Ниҳоят, тўртинчи куни ов бароридан келди. Булар бориб ётганига ярим соат бўлар-бўлмас тахминан юз эллик метр наридаги якка бута хиёл қимирлади. Петька буни дарров пайқаб, зўр диққат билан кузатди. Бута танҳо ва шу билан бирга дўнгликда, унинг ён-веридан жон асари кўринмас эди. Петька дарҳол фаҳмлади: демак шу бута остидан телефон сими ўтган, қаердадир биров ё симга қоқинди, ё уни бир нима қилаётир. Петька бута атрофини диққат билан кўздан кечири бошлади. Ниҳоят, ҳар минути бир кундай туюлган бир соат вақт ўтгач, бутадан йигирма-ўттиз метрча берида қора каска кўринди. Петька Аҳмаджонга уни кўрсатди. Аҳмаджон кўрганда немис ёнбошлаб бир нимани бураётган эди. Аҳмаджон шошмасдан милтиғини ўнглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган немисни қоровулга қўндириб, тепкини босди...

Петьканинг мўлжалига кўра, бедом-дарак кетган бу немис кетидан бошқаси келиши керак эди. Бироқ булар кечгача пойлашди ҳамки ҳеч ким кўринмади.

Қайтишди.

Петька бугун бир қадар мамнун, Аҳмаджонни ўзида йўқ хурсанд гумон қилар эди. Ҳақиқатда бу ов Аҳмаджонга Петька гумон қилган даражада фавқулодда кай-

фият бағишламаган, у юзма-юз туриб икки оғиз сўз айтмоқчи бўлган ашаддий душманига ўша сўзини телефон орқали айтгандай бўлди.

Аҳмаджоннинг номи ўша кечасиёқ «сўнгги ахборот» га тушди. Эртасига бошқа ротадаги янги жангчилар келиб уни табрик қилишди. Аҳмаджон буларнинг ҳаммасига «бу ҳисоб эмас» деб жавоб берар эди.

Ўша куни кечки пайт ротага Совет Иттифоқи Қаҳрамони полковник Мехалицин келди. Полковник солдат ва офицерларнинг жангга тайёргарлиги қандай бораётганлигини текширди; жангчиларнинг қуролларини алоҳида эътибор билан кўздан кечирди. Аҳмаджон ярқираб турган пулемётининг ёнида ҳайкалдай қотиб турар эди, полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулимсираб:

— Қуролни яхши асрар экансиз,— деди.

— Совет Иттифоқига хизмат қиламан!

Полковник траншеяга томон бурилганда Аҳмаджон ҳамон ўшандай ғоз туриб:

— Ўртоқ полковник, сиздан бир нарсани сўрагани ижозат берсангиз,— деди.

Полковник бирдан тўхтади-да:

— Сўранг,— деди.

— Сиз Олтин Юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шунини айтиб берсангиз.

Полковник, кулимсираб, ён-веридаги кишиларга қаради. Атрофидаги кишилар, хижолат бўлгандай, ерга қарашди. Нариди турган Петька «бу саволнинг нима кераги бор эди» деган мазмунда қовоғини солиб, секин елкасини учирди. Полковник ниҳоят жавоб берди:

— Билмайман,— деди ва Аҳмаджонга яқинроқ келди,— билмайман. Лекин шунини аниқ билмаманки, мен ҳеч қачон қаҳрамон бўлишни ўйлаган эмасман. Қаҳрамон бўлишни орзу қилган киши жангда қаҳрамонлик кўрсатишдан илгарироқ ўлиб қолишдан қўрқади. Шундан қўрқдим — тамом — ўлимдан қўрққан бўлади. Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди. Тушундингизми?

— Тушундим, ўртоқ полковник.

Полковник билан бўлган бу суҳбат Аҳмаджонда бир ҳис пайдо қилди. Бу ҳис биринчи мартаба кулига милтиқ олиб сафда турганида ва командирнинг «Рота, смирно!» деган овозини эшитганида пайдо бўлган эди.

VI

Кўпдан бери кутилган жанг тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позицияларимизни ниҳоятда қаттиқ тўпга тутиши билан бошланиб кетди.

Аҳмаджон бир неча мартаба тупроқ остида қолди, бир сафар тупроқ остидан эмаклаб чиқаётганида Петька Уховнинг:

— Аҳмаджон, омонмисан?— деган товушини эшитиб қолди.

Петька бу саволни худди «папиросинг етадими?» ёки «қорнинг очқамадими?» дегандай берди. Шундай пайтда кишининг бу хилда осойишта ва ҳатто хотиржам бўлишини тасаввур қилиш қийин эди. Бунгача «немис бутун кучини шу ерга солди, энг зўр жанг шу ерда бўлаётир» деб ташвишда қолган Аҳмаджонга жанг кўрган Петьканинг бу хилдаги хотиржамлиги оғир пайтда бутун бир полк тўпхонаси билан ёрдамга келгандай таъсир қилди.

Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди.

Ниҳоят ярим кечага борганда душман тамом ҳолдан тойиб, чекинишга мажбур бўлди. Полк командири, душман нафасини ростлаб олмасдан туриб, қарши ҳужумга ўтиш тўғрисида буйруқ берди.

Лекин кечаси кўринган бутун аломатлар душман нафасини ростлашга, бирон позицияни ишғол қилиб маҳкамроқ ўрнашиб олишга ҳаракат қилаётганини эмас, шитоб билан чекинаётганини кўрсатар эди.

Тонг отди. Тепаликларнинг қор босган оппоқ чўққиси, ўрмондаги дарахтларнинг учи қизарди; узоқ жилгадан кўтарилиб, осмонга таралган қоп-қора тутуннинг бир чеккаси жигарранг тусга кирди. Катта-кичик водийларни қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди.

Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз илгарига қараб юрди. Катта йўл кечаси душман ўт қўйиб кетган қишлоқнинг ёнидан ўтар эди.

Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан суюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган. Бу тутун нимадан чиқаётгани маълум эмас. Ён бағирдаги дарахтзорда фақат битта уй оқаришиб турар, дарахтлар сукут қилиб, «яна нима бўлар экан» деб қулоқ солиб тургандай туюлар эди.

Жангчилардан бири йўл бўйида қийшайиб ётган сим ёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди:

«Шу ерда Большая Каменька деган қишлоқ бор эди. Уни 1943 йилда фашистлар талаб, ўт қўйиб кетган».

Аҳмаджоннинг кўз олдига ўзининг Шоварди қишлоғи, кўча чангитиб ўйнаб юрган ўғли Муҳаммаджон, кўпинча эшик тагига чиқиб ўтирадиган тўқсон яшар Абдуазиз ота келди. Қуйиб кул бўлган Большая Каменька қишлоғида Муҳаммаджон сингари болалар, Абдуазиз ота сингари чоллар, кампирлар, ўлим тўшагида ётган беморлар, бахтсиз майиблар, янги туғиб ётган хотинлар оз бўлганмикин? Ёғоч уйнинг шифтини, деворларини аланга ялаётган вақтда тутунда димиққан гўдак қандай чирқиради экан? Кейин, албатта, ҳушидан кетгандир, аввал майин сочлари куйгандир, юзи ва талпингав қўлчалари қорайгандир, сўнгра... Одам ёнармикин?

Аҳмаджоннинг эти жунжикиб кетди. Унинг димоғига ширин, ҳаддан ташқари ширин ва ёғлиқ, кўнгилни беҳузур қиладиган ҳид, кабоб ҳиди келди.

Суюқ тутун шабадада елиб турар эди.

Аҳмаджон ёнида бораётган Петькага қаради. Петька ҳам, ҳиддан кўнгли озиб, дам-бадам тупуриб борар эди.

— Петька, одам ёнадими, йўқми?

Петька яна тупурди, оғзини икки елкасига артиб, жавоб берди:

— Буни фашистдан сўраш керак.

— Узини куйдириб кўра қолсак қалай бўлади?

— Закон йўқ.

Аҳмаджоннинг аччиғи келди.

— Фашистга закон бору бизга йўқми?

— Закон йўқ.

— Бизга йўқ бўлса, мен фашистнинг закони билан куйдираман! Куйдираман, тепасида косов билан титиб турмасам аламин босилмайди.

Аҳмаджон жуда қаттиқ сўкинди; бу хилдаги сўкиш умрида биринчи мартаба оғзидан чиққан ва шунинг учун ўзига ҳам эриш туюлган бўлса керак, ён-верига қараб қўйди.

Бўлинма тушга яқин янги мудофаа линиясига чиқди.

VII

Танкларимиз жилғага тўпланиб ҳужумга тайёр бўлиб турар, пиёда аскарларимиз эса душман ташлаб кетган окоплардан чиқиб, ҳамла қилиш учун қулай позицияларни ишғол қилган эди.

Артиллерия душман позициясининг ичкари томонини тўпга тутиб, пиёда аскарларимиз ҳужум бошлаганда, Аҳмаджон ўзининг пулемёти билан уларни сўл томондан ҳимоя қилиши керак эди.

Немисларнинг олтиотар миномёти ҳурмқда. Немис мудофаасининг ўзаги бўлган тепаликда жон асари кўринмайди. Ҳаммаси ернинг қаърига кириб кетган.

Урмон устидан тўқ зангор «Илюшин» самолётларимиз гувиллагачи душман позицияси томонга ўтиб кетди. Аҳмаджон санади. Уттиз икки самолёт саккизтадан бўлиб борар эди.

Артиллерия душман позициясининг ичкари томонини тўпга тутиб, пиёда аскарлар ҳужум бошлаган вақтда кутилмаган ҳодиса рўй берди: Аҳмаджон турган ердан ниҳояти юз метрча нарида, тепаликнинг этагида писиб ётган немис пулемёти пиёда аскарларимизни ёнбошдан ўққа тута бошлади. Сал фурсат қўлдан берилса, бўлинма илгарилайди ва бу пулемёт жангчиларни битталаб теради. Аҳмаджон пулемётини ўша томонга ўнглаб, тепкисини босиши билан белига биров қаттиқ тепгандай бўлди. Тепкини қўйиб юбормай қараса, орқасига боғлаб олган сумкасининг ичидаги нарсалар сочилиб ётибди, тепасида қоғозлар учиб юрибди. Шу пайт шериги Филатовга кўзи тушиб, уни қип-қизил қонга бўялган ҳолда кўрди. Филатовнинг бир қўли қон оқаётган елкасида, иккинчи кўли пулемёт лентасида, боши қуйи солинган эди. Аҳмаджон отишдан тўхтаб:

— Филатов, тирикмисан?!— деб қичқирди.

Унга жавобан:

— Тирикман, отавер!— деди Филатов ва ўзини тетик кўрсатиш, шу билан Аҳмаджоннинг диққатини ўзига тортмаслик учун гавдасини бир оз кўтарди, пулемёт лентасини силкитиб қўйди.

Аҳмаджоннинг орқасига боғлаб олган сумкасига, Филатовнинг елкасига мина парчаси теккан эди.

Аҳмаджон бир сидра ўқ ёғдиргандаёқ немис пулемёти жим бўлиб қолган эди, лекин Аҳмаджон ғазаб билан тепкини босиб, лентадаги қолган ўқни ҳам ўшанга қараб бўшатди-да, сўнгра:

— Қайт, Филатов, бу ердан кет!— деди ва ўзи пулемётини судраганича олға эмаклаб кетди.

Бу орада танкларимиз жилғадан бирин-кетин чиқиб, тепаликнинг ўнг ён бағридан ўрмалай кетди. Булардан баъзи бирлари бир лаҳза секинлади, улардан тушган десант буталар орасига кириб, кўздан йўқолди. Тепалик-

нинг чўққисидан танкка қарши отадиган батарея пала-партиш ўқ узар эди.

Хужум бошланганига бир неча минут бўлмасданок танкларимиз душманнинг олдинги окопларидан ўтиб, танкка қарши отадиган батареяни тўпга тута бошлади. Блиндажлар, окопларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.

Аҳмаджон, командирнинг буйруғига қаттиқ риоя қилиб, жанг майдонини диққат билан кузатар эди. Шу пайт тепаликнинг чап ён бағрида бир гала немис автоматчилари пайдо бўлди. Буларнинг бутазорларга кириб олиши тепаликка ёпирилиб чиқаётган пиёда аскарларимиз учун жуда катта хавф туғдирар эди. Аҳмаджон буларга қараб уч сидра ўқ ёғдирди. Автоматчиларнинг ярмидан кўпи ўша ерда қолиб, қолгани изига қайтди.

Танкларимиз тепаликнинг чўққисидан бир тўхтаб, сўнгра, цепь бўлиб нариги томонга қараб тушиб кетди.

Аҳмаджон бу жангда немис танк ишлатмаётганига ҳайрон бўлган эди, бунинг сирини пулемётини судраб тепаликка чиққанида билди. Тепаликнинг у ёғидаги қишлоқдан ярим километрча нарида, кунчиқиш томондаги сойликни қоплаган тутун ва чанг ичида муттасил тупроқ кўтарилиб тушар, танклар изғиб юрар эди. Бу ёққа мадад учун юборилган немис танкларининг йўлини бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди. Танклар жангини Аҳмаджон биринчи кўриши ва бу жанг нақадар қизиқ бўлса-да, ҳозир томоннинг мавриди эмас эди: бир ёқдан, немис танкларидан тушган солдатларнинг омон қолганлари қишлоққа томон келмоқда, иккинчи ёқдан, қишлоқнинг кираверишига ўрнатилган икки замбарак жангчиларимиз ҳозиргина ишғол қилган тепаликни зўр бериб тўпга тутмоқда эди.

Аҳмаджон қишлоққа томон ўрмалаб кетаётган немисларни «кўнгилдагидан ҳам зиёдароқ» қарши олиш учун пулемётини снаряддан ҳосил бўлган чуқур бўйига ўрнатиб, энг мувофиқ пайтни кутиб турди; немислар буталарни оралаб юз эллик метрча яқин келганда устма-уст икки сидра ўқ ёғдирди. Бироқ шу онда фалокат рўй берди. Аҳмаджондан бир неча метргина нарига снаряд тушди. Портлаш зарбидан Аҳмаджон чуқурга ағдарилиб тушди ва кўзи тиниб, бир лаҳза кўнгли озди; ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат билагидан қон оқар эди. Пулемёт кожухи мажақланган ҳолда қийшайиб ётар эди.

Шу чоқ қишлоқнинг кунботиш томонидан баланд «ура» овози эшитилди ва қишлоққа мўр-малахдай ёпирилиб келаётган пиёда аскарларимиз кўринди. Аҳмаджоннинг иши ҳали чала, буталар орасига ётиб олган немислардан хотиржам эмас эди. У ирғиб чуқурдан чиқди-да, ўлиб ётган немиснинг автоматини олиб, бутазорга томон эмаклади; немислар ётиб олган ерга қирқ-эллик метр яқин бориб, устма-уст икки граната ташлади ва автоматдан бир неча сидра ўқ узди. «Ура» товушидан эси чиқиб кетган, граната портлаши ва автомат тариллашидан гаранг бўлган ўн уч немис бараварига қўл кўтариб ўрнидан турди...

Қишлоқ бир неча ердан ёнмоқда, кўчаларда милтиқ, пулемёт ва автомат отишмалари давом этмоқда эди.

Аҳмаджон асирларни топшириб ўзи югурганича қишлоққа кириб борди. У ярим хароба бир уйнинг муюлишидан чиқиб, катта кўчага қараган эди, нариёқдан югуриб келаётган ёшгина бир қизил аскарни кўриб қолди. Қизил аскар йўл бўйида ўлиб ётган каттакон қизил сигир устидан ҳатлаб, ёғоч панжара билан ўралган уйнинг олдига келди-да, «Она! Она!» деб қичқирди ва эшикдан киришга ҳам сабри чидамай, панжарадан ошиб тушди, У уйнинг зинасига энди қадам қўйганда похол ғарами остидан чиққан бир кампир.

— Ҳай, болам, немис бор!— деб қичқирди. Шу билан бирга рўпарадаги уйнинг тоmidан «тарр» этган товуш эшитилди. Қизил аскар зинага йиқилди. Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.

Аҳмаджон қандай ҳодиса рўй берганини дарҳол фаҳмлаб, орқа ёқдан томга чиқди. Немис автоматчиси ёширт мўрининг панасига ўтиб, катта кўчани кузатиб турмоқда эди. Аҳмаджон томга чиқаётганида немисни дарҳол отиб ташламоқчи бўлган эди, бироқ бақаранг шинель кийган немисни кўрганидан кейин бу ниятидан қайтди; уни олиб тушиб фарёд чекаётган кампирнинг оёғи остида бўғиб ўлдиришга қарор берди. Аҳмаджон бир сакраб немисни бўйнидан сиқиб олди ва шундайича судраб пастга олиб тушди.

— Хўш, итвачча,— деди,— бировни ўз уйига киргани қўймайсанми?

Ҳозир кампирни йиғидан тўхтатиб, немисни унинг кўз олдида бўғиб ўлдириш — ўч олиш мавриди эмас, чунки қишлоқ ёнмоқда, отишма давом этмоқда эди. Аҳ-

маджон унинг қўл-оёғини боғлади-да, икки буклаб зўр билан товуқнинг катагига тиқди.

— Шу ерда тура тур, хумпар, бафуржа гаплашаман!— деди, сўнгра, ҳеч нарсага қарамай полизма-полиз юқорига қараб кетди. Полизларда немисларнинг ўлиги, мажақланган тўплари, пулемётлари ётар эди.

Бу орада отишма тўхтади. Узоқдан ҳар замон тўп овози эшитилар эди.

Аҳмаджон бир ерга борганида бир девори ўпирилиб тушган уйдан йиғи товуши эшитилди. Кириб қараса, синган идиш-товоқлар, мажақланган стол ва курсилар орасидаги похол устида бири беш, иккинчиси саккиз ёшлардаги икки яланғоч бола ётар, иккалови ҳам қонга беланган, чириллаб йиғлар эди.

Аҳмаджон уларга томон бир қадам босган эди, кимнингдир:

— Мина!— деган ва қаттиқ сўкинган товуши эшитилди.

Даҳлиз эшиги ёнида бир қизил аскар турар эди. Қизил аскар Аҳмаджонни яна сўкди ва имо билан «чиқ бу ердан» деб ишора қилди. Аҳмаджон даҳлизга чиқди. Бу ерда ўрта ёшлардаги бир яланғоч хотин қисқа-қисқа нафас олиб ётар эди. У киргач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қараганича кўзлари хиралашиб, секин юмилди. Немислар ҳалиги икки болани ҳам, бу хотинни ҳам атайин чала ўлик қилиб, миналаштириб кетган эди.

Аҳмаджон кўчага чиқди. Шу пайт унинг кўзлари ҳеч қачон мулойим боқмаган, унинг қўллари ҳеч қачон бировни эркалаб силамаган, унинг юзи ҳеч қачон юмшоқ табассумни билмагандай кўринар, агар ҳозир уни хотинни Хосиятхон кўрса танимас, балки кўрқиб кетар эди. У дам-бадам ўзига ўзи «э, уруш деганнинг закони борми, йўқми!» деб хитоб қилар эди.

Аҳмаджон ўша важоҳат билан кампирнинг уйига қайтиб келди. Кампир ва унинг ўғлининг ўлиги йўқ эди. Аҳмаджон тўғри бориб немисни товуқнинг катагидан тортиб олди. Унинг важоҳатини кўриб ўласи бўлиб қолган немис, раҳми келармикин деган умидда, ўзини касал кўрсатиш учун эчкига ўхшаб тилини чиқариб йўталар эди.

Аҳмаджон уни даст кўтариб похолнинг устига улоқтирди, сўнгра, устига бир қучоқ шох келтириб босди; ёнидан гугуртни олиб, энди чақмоқчи бўлганида:

— Сержант, отставить!— деган товушни эшитди. Аҳмаджон орқасига қараса, капитан турибди.

— Отставить!— деди капитан яна.

Аҳмаджон немисни шохнинг тагидан тортиб олди ва оёқ-қўлини ечиб, турғизиб қўйди. Лекин немис, бўларича бўлиб қолган экан, оёқ узра туролмас эди.

Капитан асирни штабга элтиш ҳақида буйруқ бериб жўнади. Аҳмаджон ўласи бўлиб қолган немисни штабга олиб кетди.

VIII

Полк икки кунлик маршдан кейин бепоён, кун тушмас қалин бир ўрмонга ўрнашганича узоқ вақт қолиб кетди.

Икки кунлик маршда босиб ўтилган ерлар яқин икки йил немис оёғи остида поймол бўлиб қўриққа айланган паст-баланд далалар, пода пайҳон қилиб ўтган гулзор сингари бўлиб қолган катта-кичик ўрмонлар, батамом ёки чала куйган ярим хароба ҳолда ҳувиллаб турган қишлоқлар, қўрғончалар эди. Бу далаларда қачондир одам боласи меҳнат қилганлиги, етилган бугдойнинг олтин бошоқлари мавж уриб турганлиги, шу ўрмонларда қачондир қушлар сайраганлиги, қўшиқ товушлари янграганлиги, шу қишлоқларда, қўрғончаларда одам яшаганлиги, хурсандчилик, тўй-томоша қилганлиги узоқ ўтмиш тўғрисидаги эртакдай туюлар эди. Бу ерлардан уруш оловли этагини судраб ўтган; фақат уруш ўтган эмас, бу ерларда яқин икки йил фашистлар ҳукмронлик қилган.

Аҳмаджон урушнинг дастлабки йилларида «душман куйдирди» деган хабарларни эшитса, «душман бўлгандан кейин ўлдиради, куйдиради-да», деб ўйлар эди. Бироқ душман ўлдирган кишиларни, душман куйдирган қишлоқларни, душман ҳукмронлик қилган жойларни кўрганидан кейин билдики, фашист билан минг йиллардан бери кишиларга маълум бўлган «душман» сўзи бир маънода эмас экан.

У Городишче қишлоғида, кўчада, худди ерга қулоқ солаётгандай тўнқайиб ётган тўрт-беш ёшлардаги бир болани кўрди; яқинроқ бориб қараса, унинг боши қийшайган, чаккасидан уводага ўхшаган бир нарса чиқиб турибди. Фашист, албатта, унинг бошига оғир бир нарса билан урган, бола йиқилган ва жон талвасасида ўрнидан турмоқчи бўлгану шундайинча қолган...

У Красно-Сергеевск қишлоғида бир култепада одам-

ларнинг қорайган панжалари, оёқ ва бош суяклари чиқиб ётганини кўрди...

Наинки фашист фақат душмангина бўлса, наинки унинг бутун қилмиш-қидирмишларини минг йиллардан бери одам боласига маълум бўлган «душман» калимаси ифода қила олса!

Буни ҳар бир жангчи билади. Шунинг учун ҳар бир совет қолдатининг қалбида ана шу фашистга нисбатан буюқ ғазаб, кишининг кўзини қонга тўлдирадиган қаҳр, кишини ташналикдай бетоқат қиладиган интиқом ўти ёнар эди. Бу ўт оғирни енгил, узоқни яқин қилади; пўлатни эритади, ўлимга даҳшат солади. Аҳмаджон кўрган ҳамма жангчининг қалбида мана шундай ўт ёнар эди.

Желабухи қишлоғи учун бўлган жангда душман беш мартаба қарши атака қилиб, ниҳоят хийлагина катта бир гуруҳи қуршовда қоладиган бўлди. Ёш офицер Собконинг пулемётчилари душманни ўрмон томонига кетгани қўймаслиги керак эди. Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин қутурган, энди қуршовда қолиб жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиш учун қандай уринишини, бунинг натижасида қандай даҳшатлар рўй бериши мумкин эканлигини Собко яхши билар, тасаввур қилар эди. Олтита «Юнкерс» шу даҳшат бошланганидан хабар бериб, тепаликка беҳисоб майда бомба ёғдириб ўтди. Немисларнинг мўлжалига кўра, бу тепаликда бомба тушмаган бирон қарич ҳам ер қолмаслиги керак эди. Ҳақиқатан ҳам жангчилардан бир неча киши нобуд, анча киши ярадор бўлди. Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида йўқ, фақат шуни биладикки, немислар бу тепаликни ҳаддан ташқари қаттиқ ўққа тутди. Унг томондаги пулемёт тўсатдан жим бўлиб қолди. Шу нозик пайтда ҳалок бўлган пулемётчининг ўрнини олиб, бостириб келаётган душманни омонсиз пулемётга тутган Собко қип-қизил қонга бўялган, иягини бомба парчаси олиб кетган эди.

Қисмда ёш жиҳатидан ҳаммадан кичик, бўйи ҳаммадан паст бўлгани учун «дуварак» деб лақаб қўйилган Иван Сомухин уч немисни асир олганлиги Аҳмаджоннинг эсидан сира чиқмайди. Батальон жанг билан станция томон бораётган вақтда «дуварак» мажақланган вагонларни оралаб, бузилган кўприкка қараб кетди. Кўприкка яқин ерда бузилган немис танки ағдарилиб ётар, немис автоматчилари шуни пана қилиб, аскарларимизни ўққа тутмоқда эди. «Дуварак» шундай тўсат-

дан пайдо бўлдики, уч немис автоматчиси унинг қўлидаги икки гранатани кўриб, дарҳол таслим бўлди. «Дуварак» ҳар қайсиси қўтосдай келадиган уч немисни олиб келадиганида кўрган киши кулар эди. Бир соатдан кейин батальон станциядан ўтиб далага чиққан вақтда, тепаликнинг нариги ёғидан шиддат билан чиққан немис танки артиллериямиз ўрнатилган ерга ўқдай отилиб кела бошлади. Капитан бронтешарларга танкни қорага олиш тўғрисида буйруқ берди. Бронтешарлар нишонга олиб энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда танк остида биринкетин учта граната портлади. Бир неча секунддан кейин люк очилиб қоп-қора тутун бурқсиди. Немис танкисти тутун ичидан бошини чиқариши биланоқ снайпернинг ўқиға учди. Жангчилардан бир неча киши югуриб борди. Танкдан бир неча қадам берида «дуварак» кўкрагидан қон оққан ҳолда ўлиб ётар эди. У тўпчиларга сим тортгани сойликка тушган экан, шу ерда писиб ёта берса, танк кўрмасдан ўтиб кета берар эди. Лекин танк бу ердан омон ўтса, албатта, тўпни мажақлаб ташлар эди. «Дуварак» танкка шунчалик яқин бориб граната ташлабдики, унинг парчаси ўзига ҳам тегибди.

Полк дам олиб ётган бепоён, кун тушмас қалин ўрмон Аҳмаджоннинг назарига дунё яралгандан бери одам оёқ босмаган жойларга ўхшаб кўринди. Кейин маълум бўлдики, бу ерларга одам оёқ босган, оёқ босгангина эмас, яшаган, нима биландир машғул бўлган, қайғурган, хурсандчилик қилган экан. Каттакон кекса қайин дарахти атрофидан дафъатан пайқаб бўлмайдиган еттита ертўла топилди. Ертўлаларнинг биридан қўлтиқтаёқ, бир неча гильза, яна биридан занглаган консерва қутилари, синиқ патефон пластинкаси, олти дона немис каскаси топилди. Каскаларнинг ҳаммаси ҳам қурум босган эди. Бу ерда партизанлар қароргоҳи бўлганлиги маълум, лекин қурум босган немис каскалари бир муаммо бўлди. Бу муаммони кекса бир жангчи ечиб берди. У, каскалардан бирини ҳидлаб кўрди-ю, бурнини жийирди, «Бунда портлатувчи модда қуритилган» деди. Унинг тахмини тўғри чиқди. Чунки орадан икки ҳафта ўтгач топилган бир хат бу ерда турган партизанлар отряди портлатиш-қўпориш иши билан машғул бўлганлигини кўрсатар эди.

Хат снаряд гильзасига солиниб, ярмигача тупроқ тепага кўмилиб қўйилган. Бу тупроқ тепа уч кишининг қабри бўлиб чиқди.

Хатда шундай дейилган эди:

«Григорий К. (1920—1942). Н. қишлоғидаги бошлангич мактабнинг ўқитувчиси. Комсомол аъзоси. 39 фашистни ўлдирган. Душманнинг ўқ-дори ортилган саккизта автомашинасини яксон қилган.

Дмитрий М. (1899—1942). Н. районидаги МТСнинг бригада механиги. Душманнинг иккита ёнилғи базасини портлатган. Бир офицерни асир олган.

Владимир Ж. (1917—1942). Н. колхозининг отбоқари. Катта-кичик тўққизта кўприкни портлатган, аскар тушган икки машинани яксон қилиб, етти немисни асир олган.

Григорий К., Дмитрий М., Владимир Ж. ўртоқлар душманнинг ўқ-дори ортилган эшелонини портлатган вақтда фидокорлик кўрсатиб ҳалок бўлишди. Булар ўз жонларини фидо қилиб мингларча совет кишиларининг жонига оро киришди.

Маълум сабабларга кўра, биз бу қаҳрамонларни дафн қилолмадик, жасадларини шу тупроққа омонат қўйиб кетдик. Уша сабабларга кўра буларнинг номларини, қаерлик эканликларини ҳам тўла айтмадик. Булар юз мингларча халқ қасосчилари армиясининг ботир жангчилари, фашист босқинчиларга бўйин эгмаган Ватаннинг қаҳри, ғазаби эди».

Булар қандай ва қайси шароитда ўз жонларини фидо қилганликлари қабр очилганда маълум бўлди. Уччасини битта плаш-палаткага ўраб кўмишган экан. Бу уч кишининг жасади эканлигини учта бошдангина билиб бўлар эди, холос...

Эртасига соат бирда уч партизанни кўмиш маросими бўлди.

IX

Полк май ойнанинг охирларида яна олдинги линияга чиқди.

Душман Орёлни 1941 йилнинг октябрида босиб олган эди. Унинг мақсади бир неча томондан бараварига ҳужум бошлаб, қўшинларимизнинг асосий кучини Брянск, ундан кейин Орёл ва Тула районларида қуршаб йўқ қилиш, сўнгра Москвага бемалол юриш имкониятига эга бўлиш эди. Шунинг учун немислар бу районни қарийб икки йил давомида тинмай мустаҳкамлаган, одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куядиган истеҳкомга айлантирган эди. Бироқ Қизил Армиянинг қишки ҳужуми бу районда немисларнинг биқинига ўткир ханжар қадаб қўйди. Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида

Ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди. Разведка ва асирларнинг берган маълумотларига кўра, душман Орёл ва Белгород районларига ўн етти танк дивизияси, учта моторлаштирилган ва ўн саккизта пиёда аскар дивизияси тўплаган, бу кунгача ҳеч қайси фронтда кўрилмаган ёки оз кўрилган техникани тахт қилиб қўйган эди. Мана шуларни назарга олганда, бу гун бўлмаса, эртага жуда даҳшатли жанг бошланиши муқаррар эди.

Даҳшатли жанг ўн уч кундан кейин бошланди.

Тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позицияларимизни ҳаддан ташқари қаттиқ тўпга тутди. Полк мудофаа қилиб ётган район устида душмanning неча юзлаб самолёти қайта-қайта пайдо бўлиб, беҳисоб бомба ёғдирди. Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушганидангина билар эди. Ер худди от олиб қочган аравадай кишини ирғитиб-ирғитиб ташлар эди. Уфқдан кўтарилган қуёш чанг ва тун орасидан юпқа булут босган тўлин ойда кўринар эди.

Душман бизнинг позицияларимизни «тамом остин-устин бўлди, бу ерларда жон асари қолган тақдирда ҳам, гаранг бўлиб қолди» деган ишонч билан ёппасига ҳужум бошлади.

Чакалакзордан катта-кичик дарахтларни йиқитиб, мажақлаб чиққан танк қора қуртдай ҳар чоқ заҳар солишга тайёр ҳолда ўрмалаганича Аҳмаджон пулемёти расчётига томон кела бошлади. У бир неча секунддан кейин етиб келади, пулемётни пайқаса мажақлаб ўтиб кетади. Ягона чора уни граната билан қарши олиш эди. Аҳмаджон шериги билан гранаталарни чоғлаб ҳаёт-мамот пайтини кутиб туришди. Танк қирқ-эллик метр яқин келганда Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота немис пиёда аскарини кўриб қолди. Булар ҳаммаси ҳам милтиқ ва автоматларни тайёр тутган ҳолда рўй-рост бостириб келмоқда эди. Аҳмаджон бир қарорга келди. У қандай қарорга келганини айтмасданоқ шериги англади ва пулемётни биргалашиб окопга тортиб туширди... Танк гулдираганича келиб окоп устидан ўтиб кетди. Немис танкисти ўз танкининг гусеничаси совет жангчиларининг қонига бўялганлигига сира шубҳа қилмаган эди.

Аҳмаджон пулемётни танк ўтганда нураб тушган тупроқ остидан бир силташда тортиб олди-да, дарҳол окоп бўйига ўрнатди ва немис пиёда аскарларининг яқинроқ келишини кутди.

Немислар ўқ чиқармасдан жадаллаб келмоқда эди. Юз-юз йигирма метр масофа қолди.

Аҳмаджон кутар эди.

Саксон-тўқсон метр масофа қолганда Аҳмаджоннинг шериги асабийлашди.

— Э, отсанг-чи! От, ахир!!— деди.

Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда шчитнинг тешигидан душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. Шериги иккинчи марта тажанглик қилгандан кейин эшитилар-эшитилмас деди:

— Юрагингни кенг қил, жўрам. Ўлим умидида шу ергача келганидан кейин, бу ёғига ҳам қўйиб бергинки, биронтаси ҳам ноумид қайтмасин. Беҳ-беҳ-беҳ...

Шундай пайтда Аҳмаджоннинг бу қадар совуққонлик қилиши шеригини тиш оғригидай бетоқат қилар эди.

Ниҳоят немислар олтмиш-етмиш метр яқин келганда Аҳмаджон худди немиснинг томоғидан бўғаётгандай бир ҳаракат билан пулемёт тепкисини босди...

Шундай шиддатли жанг кун бўйи давом этди. Душман кечгача тўққиз марта атака қилди ва ҳар сафар қақшатқич зарбага учрар, ўқ еган тўнғиздай ўзини уёқдан-буёққа урар эди.

Аҳмаджоннинг бўлинмаси қўшни бўлинма билан бирликда кечқурунга бориб душман позициясига хийла кириб борди. Аҳмаджон чакалакзордан ўтиб, пулемётини снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур бўйига ўрнатди.

Душман рўпарадан ҳужум қилиб қайта-қайта қаншари ёрила бергандан кейин, найранг ишлатмоқчи бўлди. У, бўлинманинг орқа томонига ўтиб, саросималик туғдириш учун сойликдан бир гуруҳ мотоциклчи юборди. Аҳмаджон мотоциклчиларнинг қорасини кўриб, пулемётини тахт тутгани ҳолда қулай пайтни кутиб турган эди, ўттиз-қирқ метр наридаги буғдойпоя орасида бир немиснинг бошини, ундан кейин елкасини кўриб қолди. Дарҳол пулемётини унга томон ўгириб ўт очди, лекин шуни биллолмай қолди: немис граната ирғитганидан кейин ўқ едими ёки ўқ еганидан кейин ирғитдими? Граната портлади, унинг қаерга тушиб портлаганини ҳам билиб бўлмади.

Аҳмаджон кўзини очди. Унинг назарида, орадан бир неча соат ўтгандай кўринар, лекин жанг ҳануз босилмаган эди. Унинг кўзи, мажақланган пулемёт остида бир оёғи қолиб талпинаётган шеригига тушди. Аҳмаджон уни дарҳол тортиб олиб қараса, ўнг қўли елкасидан

узилган, фақат бир нимага илиниб турибди. Ярадор, ҳуши жойида бўлмаса керак, ўрнидан турмоқчи бўлди. Аҳмаджон уни даст кўтариб югурганича чакалакзорга олеб кирди.

Ярадорни хавфсиз жойга ётқизиб, қайтишда Аҳмаджоннинг кўзи тўнтарилиб ётган бир немис пулемётга тушди. Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди. Аҳмаджон қутиларни қўлтиғига қистирди, пулемётни судраб, югурганича сойликка томон борди. Сойликда қутилмаган манзарани кўрди: сойликдан кетаётган немис мотоциклчиларини кимдир пулемётга тутар, мотоциклчиларнинг кўпи йиқилган, қолгани мотоциклларини ташлаб, киргани кавак тополмай, ўзини ҳар ёнга урар эди. Тариллаётган пулемётга Аҳмаджон ўлжа пулемётини жўр қилди.

Қисм қоронғи тушгунча душманнинг ҳамма атаксига, ҳамма уринишига барҳам бериб, қоронғи тушгандан кейин шиддатли ҳужум бошлади ва икки тепаликдан ошиб, ҳеч қаерда тўхтамай, қишлоққа кириб борди.

Қишлоқ бир неча жойидан ёнмоқда, қизил ва оқ аланга шуъласидан дам жигарранг, дам кулранг тусга кириб кўтарилаётган тутун, ҳар ёнга учқун сочиб, қишлоқ устига ёйилмоқда эди. Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб кетди. Пулемётлар, автоматлар тинмай тариллар, гранаталар портлар, худди бутун уруш шу қишлоқда бўлаётгандай туюлар эди.

Ярим кечага борганда икки томон аралашиб кетди.

Ёнғин шуъласида қизғиш тус олган чанг ва тутун ичида кўланкадай югуриб кетаётган ким? Эшик ва деразаларни аланга ялаётган кичкина ғишт иморатнинг томида ким дам-бадам автомат отаётибди? Кўчага ким граната ташлади? Ким инграётибди? Буларни дафъатан билиш қийин; ғафлатда қолмаслик, душманга омон бермаслик, ўзимизникиларга зиён етказмаслик учун ғоят ҳушёр бўлиш керак эди.

Жанг ниҳоятда мураккаблашиб кетди.

Аҳмаджон бир чордевордан ўтиб, кичкина майдонга чиққанида рўпарада пулемёт тариллади. Аҳмаджон дарҳол ўзини уйиб қўйилган ғишт орқасига олган эди, буёқ чуқурлик экан, ағдарилиб тушди. Тепада граната портлади. Шу чоқ икки киши ўзини шу чуқурга ташлади. Бири чуқур бўйидан ниманидир зўр бериб тортди, иккинчиси унга бир нима деб чуғурлади-ю, энгашди. Маълум бўлдики, иккови ҳам немис. Аҳмаджон энгашган немис-

нинг калласига белкурак билан битта урди-ю, устидан ирғиб ўтиб, иккинчисини бўғиб олди...

Тонг ёришганда жанг бир оз босилди. Аҳмаджон уйлиб қўйилган ғиштларни оралаб чорраҳага чиқди, қараса, тор кўчада тўрт немис автоматчиси олти қизил аскарни олдига солиб келаётибди. Қизил аскарларнинг тўрттаси ярадор бўлса керак, зўрға қадам ташлаб келар эди. Немисларнинг бунчалик бамайлихотир келаётганини кўриб Аҳмаджоннинг юраги орзиқиб кетди: наинки кеча куни бўйи ва кечаси билан бўлган жангнинг якуни шу бўлса! Ҳозир бораётган отишма наинки немислар бизга эмас, биз немисларга кўрсатаётган сўнгги қаршилик бўлса!

Аҳмаджон эҳтиёткорлик билан автоматдан ўқ узиб тўрттала немисни қулатди. Бир лаҳза гангиган қизил аскарлар аҳволни дарров фаҳмлашди. Ҳатто зўрға келаётган ярадорлар ҳам ерда ётган қуроллардан олиб, кийикдай чаққонлик билан кўздан ғойиб бўлишди.

Аҳмаджон югурганича муюлишдан ўтган эди, бирданига уч немисга дуч келиб қолди. Масофа шу қадар яқин эдики, агар автомати ўнгламаган бўлса, олдиндаги икки солдатни ота олмай қолар эди. Солдатлар йиқилгани замон уларнинг кетидаги офицер тўппончасини Аҳмаджонга ўқталди. У ўттиз икки отар тўппончанинг тепкисини босганида, бирин-кетин чиқадиган ўттиз икки ўқнинг камида ярми шу кенг кўкракдан жой олишига сира шубҳаланмаган эди. Бироқ Аҳмаджон нақд ўлим олдида шошиб қолмади. Унинг гангиб қолмаганлиги немиснинг ўзига ўлимни нақд қилиб қўйди. Нақд ўлим олдида немис эсанкиради, шунинг учун фақат иккита ўқ уза олди, холос. Бунинг ҳам бири бекорга кетиб, иккинчиси Аҳмаджоннинг бошини ялаб ўтди. Аҳмаджон немиснинг ўттиз икки отар тўппончасига «ўзбекнинг бир қоқар болғачаси» — мушт билан жавоб қилди. Офицер йиқилди ва ётган ерида қўлини кўтарди.

Бу орада жанг босилди.

Аҳмаджон офицерни олиб кетди.

Офицер маст кишидай гандираклаб борар ва ҳар гандираклаганида бошига худди яна мушт тушаётгандай, писиб, орқада келаётган Аҳмаджонга қараб қўяр эди.

Аҳмаджон автоматини бўйнига осиб олган, салмоқли қадам ташлаб борар ва қора, қалин сочи орасидан сизиб пешонасига тушаётган қонни дам-бадам бармоғи билан сидириб ташлар эди.

Офицернинг қочишга уриниш эҳтимоли унинг хаё-

лига ҳам келмас эди. Бир томондан, шу кетиши бўлса, штабга етиб борса ҳам жон; иккинчи томондан, ҳар бир дарахти дор, ҳар сиқим тупроғи мазор бўлиб қасос олишга ташна бўлган бу юртда немис қаёққа қочиб қутула олади?

Аҳмаджон «Ўладиган ҳўкиз болтадан тоймас» деган фикрдан ҳам узоқ. Энди у «фашистни бедурбин кўради-ган» бўлиб қолган. Фашист деган махлуқ қўлида қурол бўлганда ва бу қуролни бемалол ишлатиш мумкин бўлган шарситдагина ўзи қўрққанидан ҳуриб ўзгани қўрқитмоқчи бўлган лайчадай пўписа қилади: «Халът!» «Рус, таслим бўл!»— дейди, кибру ҳавоси баланд бўлали.

Офицер ҳозир «қўшга қўшсанг ҳам майли, ишқилиб ўлдирма» деб кетаётибди. Ундаги кибру ҳаво «енгилмас» руҳ ўттиз икки отар тўппонча билан бирга шовардилик колхозчи Аҳмаджон Шукуровнинг чўнтагига тушиб кетган эди.

Булар харобалар орасидан ўтиб, пастқамликка тушиб бораётганда рўпарадаги жар ёқасидан:

— Аҳмаджон, жуда панжара гулчинини ушлабсиз-ку,— деган овоз келди.

Офицер дарҳол қўлини кўтариб Аҳмаджонга қаради. Аҳмаджон кулди.

— Ие, сугдан оғзинг куйса, қатиқни ҳам пуфлаб ичар экансан-да! Юравер, қўрқма!— деди.

Офицер қўлини тушириб, Аҳмаджон ишора қилган томонга юрди.

Ҳали жар ёқасидан туриб чақирган жангчи — хушмўйлов йигит тушиб келди. У, Аҳмаджоннинг пешонасидаги қонни кўриб, кимнидир чақирди ва ўзи яқин келди:

— Нима бўлди, Аҳмаджон?

— Мана бу хумпарнинг қилган иши-да! Бошга отади-я, ўлиб қолади ҳам демайди. Ҳеч нима қилмайди...

Аҳмаджон тўхтаб пешонасидаги қонни яна сидириб ташлади. Офицер буларга худди ҳозир жўжа еган итдай кўз қирини ташлаб, секин ерга ўтирди.

Қаердандир пайдо бўлган ёш бир жангчи, ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамай, ҳеч нарсага қарамай, ёнидан бинт чиқариб, Аҳмаджоннинг бошини боғлашга киришди. У бинтнинг учини йиртар экан, офицерга қараб бир нима деди. Офицер унга жавоб берди. Аҳмаджон ялт этиб жангчига қаради ва таниди. Бу полк мудофаада ётган кунларда ертўлада бўлган концертда қизиқчилик қилган, ҳамма «конферансье» деб атаган марий йигит эди.

Ҳамма «конферансье» дегани учун Аҳмаджон унинг оти шундай деб ўйлаган эди.

— Конферансьемисан? Балосан-ку. Қани-қани, гаплаш!

«Конферансье» ўз таъбири билан айтганда, «Марий вилоятининг харитадан микроскоп билан излаганда ҳам топиб бўлмайдиган» бир қишлоғидан; урушга қадар шу қишлоқ Советининг секретари бўлиб хизмат қилар эди.

Бу қишлоқ камоли кичкиналигидан тегишқоқ ўртоқлари қишлоқ олий советининг секретари деб кулишар эди. У немисчани шу лавозимда туриб ўзича ўрганган. Унинг немисча ўрганишидан муроди, албатта, жанг майдонида, чунончи бавариялик бир немис билан бешариқлик ўзбек Аҳмаджон Шукуровга таржимонлик қилиш эмас эди. У бутун умрида биринчи мартаба «тарихий сафар»га чиқиб Йошкаролага борганида кўп китоблар олиб қайтди. Бу китоблар орасида Шекспирнинг ҳам бир асари бор эди. Бу китобни зўр иштиёқ билан ўқиди. Узининг таассуротини ўртоқларига сўзлаб берганида, улардан бири: «Бунақа зўр гаплар немисдан чиқади»,— деди. Шу-шу бўлди-ю немис тилини ўрганишга орзуманд бўлиб ҳаракат қилди. Бироқ бир неча ой меҳнат қилганидан кейин эшитсаки, Шекспир немис эмас, инглиз экан. Бола бечора кўп хафа бўлди. Район марказига борганида, бу қайғусини партия кабинетининг мудирига айтган эди, мудир «Немисларда ҳам Шекспирдек зўр ёзувчилар бор, ўрганабер, куймайсан», деди. У ўқишни давом эттирди.

— Отини сўра-чи,— деди Аҳмаджон.

«Конферансье» отини сўраган эди, офицер «Салоти жаноза»га ўхшаган бир нима деб жавоб берди.

— Шошманг, Аҳмаджон,— деди хушмўйлов йигит,— менинг бу занғарларга бир саволим бор эди. Бу ўртоғим немисча билар экан, ҳозир жуда мавриди келганга ўхшаб қолди. Мумкинми? Буларнинг китобида шундоқ эканки, одамзодни, чунончи пахта десак, немислар биринчи сорту бошқа миллатлар учинчи сорт; кўп халқлар ҳатто сортга ҳам кирмас эмиш. Шу қандоқ бўлди?

«Конферансье» бунини таржима қилгани етарли сўз тополмай, кўпроқ қўл ҳаракати билан бир иложи қилиб тушунтирди. Офицернинг чеҳрасида нечукдир ўзгарниш, ҳаракатида яна кибру ҳаво аломатлари пайдо бўлди. У «зер гут» калимасини бир неча мартаба такрорлаб бир нималар деди. «Конферансье» энсаси қотиб қисқагина таржима қилди:

— Немис жуда яхши эмиш. Биз билмас эмишмиз, тушунмас эмишмиз.

— Ҳа, ҳа,— деди Аҳмаджон,— «зер гут» дегани «жуда яхши» деганими? Хўш, биз нима қилсак, «зер гут» бўлар эканмиз? Қани...

«Конферансье» офицернинг жавобини таржима қилди:

— Немис қўл остида бўлса, бошқа миллатлар ҳам яхши бўлар эмиш. Немиснинг бошқа ҳамма хислатларини шундан билиш мумкин, дейди.

— Яхши бўлар эмиш?! Бунинг бошқа ҳамма хислатларини мана шу гапидан билса бўлади!

Аҳмаджон бу гапни шундай важоҳат билан айтдики, таржимон «айтганини айтдим» дегандай ишора қилиб офицерни кўрсатди. Офицер писиб, иккала қўли билан бошини ушлади, яна аянч қиёфага кирди.

Аҳмаджон ўрнидан турди ва ҳануз тутамоқда бўлган қишлоқни кўрсатди.

— Ана «зер гут!»— деди,— мен сенинг ҳамма хислатларингни мана шундан биламан!

Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди.

— Тегма! Зақон йўқ.

Офицер Аҳмаджон ишора қилган томонга юрди. У энди гандиракламас, лекин бошига мушт тушувидан хавотир тортиб, дам-бадам орқасига қараб борар эди.

Не-не умидлар билан немисча ўрганган марий йигити унинг кетидан хийла ергача қараб турди-да, сўнг жаҳл билан «тфу!» деб милтигини қўлига олди.

Офицер сўроқ вақтида: «Мени асир олган киши қаерлик ва қандай тоифадан?..» деб сўрабди.— Штабдагилар «ўзбекистонлик, оддий колхозчилар тоифасидан» деб жавоб беришибди. Бу гап бутун полкка довруқ бўлди.

Х

Қисмларимиз шундай шиддатли зарбалар берар, шундай қисиб борар эдики, душман йўлларни бузгани, кўприкларни портлатгани улгуролмас, кўп жойларда яроғ-аслаҳасини ташлаб қочар эди.

Ҳар қадамда цементлаб ёки ёғоч ва тупроқдан ишланган ва ҳозир ўпирилган гўрдай бўлиб ётган дот, дзот, каламушнинг уясига ўхшаган окоп, траншея, танкка қарши қазилган чуқур, бир неча қатор тортилган ти-

канли сим... Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар туради: йўл бўйида ағдарилган автомобиллар, мажақланган танклар, тракторлар, аравалар ётади. Немис бу ерларни қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куядиган тилсимотга айлантириш учун нима лозим бўлса ҳаммасини қилган, ҳеч нарсани аямаган. Лекин қисмларимиз шуларнинг ҳаммасини ўпириб, йиқиб, мажақлаб олға борар эди.

Қисм бир неча километр йўлни жанг билан босиб ўтиб, кечга яқин Золоторевка қишлоғининг кираверишида тўхтаб қолди. Қишлоқнинг кираверишидаги уйлар бузилган, ёнган ва ҳануз ёнмоқда эди. Немислар нардан-бери қазилган окопларга ўрнашиб, вайроналарга кириб олиб, қаттиқ қаршилик кўрсатди. Жанг кун ботгунча давом этди.

Қисм қоронғи тушгунча душманни олдинги окоплардан суриб чиқарди. Атака бошланадиган вақтда немислар бузилган иморатнинг подвалига ўрнашиб, йўлни, тепалик ва тепалик оралиқларини пулемётдан ўққа тута бошлади. Уқ визиллар, ерни чангитар, бош кўтаришнинг сира иложи йўқ эди. Капитан Аҳмаджонга ҳар қандай қилиб бўлса ҳам немис пулемётларини бартараф қилишни буюрди. Капитан буни қандай ишонч билан буюрган бўлса, Аҳмаджон шундай ишонч билан эмаклаб кетди. Йўл фақат битта — куйиб тушган ва ҳануз тутамоқда бўлган уйлар оша бориш керак эди. Ут ва тутун ичидан одам ўтиб келиши немисларнинг хаёлига ҳам келмаган эди. Аҳмаджон подвалнинг ёнига бориб, икки тешикка иккита граната ташлади. Икки подвал емирилиб, немис пулемётчилари унинг харобаси остида қолиб кетди. Шундан кейин қисм атака бошлади.

Золоторевка қишлоғига Аҳмаджон ва унинг бўлини ҳаммадан бурун кириб борди.

Қишлоқ ярим кечагача бўлган кўча жангларидан сўнг душмандан батамом тозаланди.

Эрталаб қишлоқ аҳолиси, баҳор қуёшининг дастлабки илиқ нуридан жонланган жониворлар сингари, ўрмалаб кўчага чиқа бошлади. Булар ўлимдан қолган, Германияга ҳайдаб олиб кетилмаган, лекин икки йил бўйи минг балога дучор бўлиб, минг мартаба ўлимга рози бўлган кишилар. Бўйни ингичка, худди гўлаҳдан чиққан каби болалар, кўзлари жовдираб, жангчилар орасидан кимнидир қидиришади. Абгор бўлиб қолган чоллар, кампирлар рўпара келган жангчининг бўйнига осилиб йиғла-

шади. Бутун қишлоқ ҳам тўйхона, ҳам ўлик чиққан ҳовлига ўхшар эди.

Бир кампир Аҳмаджонни икки шериги билан уйига олиб кирди. Даҳлизда бир чол ётар, унинг тирик эканлигини фақат одатдан ташқари равшан кўзларидангина билиб бўлар эди.

Кампир азиз меҳмонларни ўтқизганидан кейин, чолни суяб олиб кирди. Унинг ўнг қўли ва ўнг оёғи ярим шол эди. Чол кампирнинг ёрдами билан сандиқнинг устига ўтирар экан, жангчиларга бир-бир қараб:

— Ленани кўрмадиларингми? Евгенияни кўрмадиларингми?— деб сўради.

Жангчилар тушунолмай ҳайрон бўлишди.

Кампир сувда пиширилган картошкани келтириб ўртага қўйгач, зоҳиран етмиш ёшларда кўринган, ҳақиқатда эса ниҳояти қирқ еттига кирган Матвей Андреевич Степановнинг бошига тушган кулфатларни сўзлаб берди.

— Унинг ўғли — ўн тўрт яшар Андрюша қаердандир бешта ўқ топиб олган экану, шу ўқ билан немис солдатининг қўлига тушибди. Матвей Андреевичнинг бутун кўргиликлари шундан бошланди. Немислар Андрюшани қамаб, ўша куни кечаси Матвей Андреевични ҳам олиб кетишибди. Икки кундан кейин менинг уйимга бир немис офицери икки қути консерва, нон, қанд кўтариб келди: рус тилини хийла яхши билар экан, уёқдан-буёқдан гапириб ўтирди-ю, тўсатдан:

— Матвей Андреевични танийсизми?— деб сўради.

— Ҳа, танийман, дедим. Қўшни бўлгандан кейин танимайман деб бўладими?

— Уғлингиз қаерда?— деди.

Юрагим «шув» этди. Ичимда Матвей Андреевични қаргадим:

— Уғлим йўқ, ўлган, урушдан илгари ўлган,— дедим.

Офицер кулди.

— Ёлғон гапирманг, биз ҳаммасини биламиз, Матвей Андреевич ҳаммасини айтиб берди. Уғлингиз ўлган эмас.

— Ўлмаган бўлса қаерда экан? Матвей нима деди?

— Биз ўғлингизни Қизил Армияга ўз ихтиёри билан кетмаган, мажбур қилинган деб фараз қилишимиз мумкин. Лекин бу ўзингизга боғлиқ. Шуни исбот қилишингиз керак. Исбот қилиш учун ҳеч қандай ҳужжат,

гувоҳ ёки бошқа нарса талаб қилмаймиз. Таниган, билган кишиларингиздан яна кимлар мажбуран олиб кетилганини айтиб берсангиз кифоя. Сиз жабр кўргансиз, биз жабр кўрган кишининг гапига ишонамиз.

Билдимки, бу гап Андреевичдан чиққан эмас, чунки ўғлим Қизил Армияда эмас, партизанлар отрядида эканини жуда яхши биларди. Шундан кейин дадил бўлиб:

— Уғлим ўлган, агар Андреевич шундоқ деган бўлса ёлғон айтибди, юзлаштиринглар!— дедим.

Офицер кетгани ўрнидан туриб:

— Сиз берадиган маълумотга муҳтож эмасмиз, биз берган катта имкониятдан фойдаланишни хоҳламасангиз, ўзингиз биласиз,— деди.

Эшикка чиққанда яна писанда қилди:

— Яна ўйлаб кўринг,— деди.

Эртасига бир солдат келиб мени комендатурага олиб борди. У ерда мени бошқа бир офицер сўроқ қилди. Мен яна ўша жавобни бериб, Андреевич билан юзлаштиришни талаб қилган эдим, офицер ит бўлиб кетди. Аввал хўп пўписа қилди, кейин кўкрагимга бир тепди. Эсим оғиб қолган экан, бир вақт кўзимни очиб қарасам, тепамда учтаси турибди. Яна сўроқ қилди, яна урди. Ахир бўлмагандан кейин «отамиз», деди. Мен кўрқитаётгандир десам, иккитаси чиндан судраб чиқиб автомобилга солди. Одам ўлишини аниқ билганидан кейин кўрқмай кўяр экан. Кўча қоронғи, майда қор ёғар эди. Автомобиль шу ўзимизнинг кўчадан ўтди. Назаримда, ҳамма уйларнинг деразасидан яқинлари Қизил Армияда, партизан отрядларида бўлган таниш-билишлар, ёр-дўстлар, қавм-қариндошлар худди тин олмай, кўзлари жовдираган ҳолда менга қараб тургандай, «айтдингми?» деяётгандай бўлар эди. Автомобиль бир жойда тўхтади. Одам товуши эшитилди, оппоқ қорда елиб юрган қора шарпалар кўринди. Мени автомобилдан тушириб, олдинга олиб ўтишди. Рўпарамда қорайиб турган нарсани чуқур гумон қилдим, тақдирга тан бердим. Шу пайт қулогимга биров:

— Айт, кампир, ҳаммасини айтиб бераман дегин, мен сени сўраб оламан,— деди пичирлаб.

Бунинг ким эканлигини билмадим, ўша уйимга борган офицер деб гумон қилдим. Бирдан автомобилнинг чироғи ёқилди. Фақат шуни биламан: рўпарамда қорайиб турган нарса чуқур эмас, узала тушиб ётган уч кишининг ўлиги экан. Ҳали совумаган қон буғланиб турар эди. У ёғини билмайман. Ҳушимга келиб қарасам

комендатурада ётибман. Тепамда уйимга борган ўша офицер турибди. У бир пиёла сув бериб:

— Мен сизни сўраб олдим, бундан кейин инсофга келасиз, деб ишонтирдим,— деди.

Эрталаб мени қўйиб юборишди. Андрюша нима бўлганлиги маълум эмас, Матвей Андреевични бир ҳафтадан кейин икки солдат ҳушсиз ҳолда келтириб, уйга ташлаб кетибди. У бир ярим ойга яқин тилсиз, жағсиз ётиб, оқибат шундай бўлиб қолди; ўнг қўли билан ўнг оёғи ярим шол, эси жойида эмас.

— Матвей Андреевич, буларга қўлингни кўрсат,— деди кампир.

Матвей Андреевич ўнг қўлини чап қўли билан олиб стол устига қўйди ва нордон нарса егандай афти буришиб, бир кўзи қисилди. Унинг икки бармоғи янчилган эди.

Немис уни қандай азоб-уқубатларга дучор қилган эдики, бу аҳволга тушибди — маълум эмас. Буни ўзидан сўраб билиб бўлмас экан. Афтидан, шу бармоқлари янчилганигина эсида қолибди, холос.

У ҳали ҳушсиз ётган вақтида икки солдат келиб хотини Евгения билан қизи Ленани аравага босиб олиб кетибди. Шундан бери булардан ҳам дарак йўқ экан. Матвей Андреевич ётган ерида баъзан хотини ёки қизининг отини айтиб чақирар, уйга ким келса албатта иковини сўрар экан.

Шундай қилиб Матвей Андреевич кимсасиз, ғариб бўлиб қолгандан кейин кампир ўз уйига олиб кирибди, яқин бир ярим йилдан бери парвариш қилар экан.

Аҳмаджон кампирнинг сўзига қулоқ солар экан, ўрмондаги уч партизаннинг қабри кўз олдидан кетмас эди. Бирон хаёлга борди, шекилли:

— Ўғлингизнинг оти нима?— деб сўради.

Кампир ифтихор билан бошпни кўтариб:

— Сергей Алексеевич Муштаков!— деди. Сўнгра ялт этиб Аҳмаджонга қаради.— Қаерликсан, ўғлим?

— Ўзбекистонликман, ўзбекман.

Кампир ўзбекни бошқачароқ тасаввур қилар эканми, ҳайрон бўлиб қолди-да, кўзи жиққа ёшга тўлди. Аҳмаджон нима дейишини билмай:

— Ҳа, онажон, ўзбекни эшитмаганмисиз?— деди.

Кампир ўзини босиб олгандан сўнг, жавоб берди:

— Эшитганман, биламан. Самарқанд, Тошкент, Катта Фарғона канали...— деди ва Аҳмаджон билан бошқатдан кўришди.

Бу орада Матвей Андреевич даҳлизга чиқиб кетган эди. Кўча эшигидан унинг «Ле-на!» деган товуши эшитилди. Кампир югурганича чиқиб кетди. Унинг кетидан меҳмонлар ҳам чиқишди. Матвей Андреевич остонага узала тушиб ётар, кўчадан олиб ўтилаётган асир немис солдатларга қараб «Лена!» деб қичқирар эди.

Аҳмаджон уни кўтариб уйга олиб кирди. Матвей Андреевич бир нарсадан қўрққандай ҳаммага ёлворган назар билан қарар эди.

Кампир меҳмонларни анча ергача кузатиб қўйди.

XI

Икки кун давом этган даҳшатли жанг натижасида қўшинларимиз аҳоли яшайдиган юздан ортиқ пунктни ишғол қилди, шу билан немисларнинг суянган тоғи бўлмиш Орёл райони истеҳкомларига бир неча жойдан катта-катта рахналар солди. Душман ёнбошга келган, энди уни бошдан ошириб, ерга уриш керак эди.

Ўрмон четидаги сойликка ўрнашган команда пунктида кечаси бўлинма командирларининг кенгаши бўлиб ўтди. Бўлинма командирларига йўл-йўриқлар кўрсатилди, буйруқлар берилди.

Уфқ қизарган маҳалда ҳамма бўлинмаларда қисқа-қисқа митинглар ўтказилди. Митинглар тамом бўлмасдан, блиндажлар ва пана жойларда суҳбатлар давом этаётган вақтда ўт очиш позицияларидаги тўплардан ғилоф олинди, снаряд яшиклари очилди. Танклар тахт қолда команда кутиб турди.

Соат роса беш бўлганда гўё бутун ер-кўк остин-устин бўлиб кетди. Фронтнинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўпланган мингларча замбаракнинг гумбуллашидан ҳайбатли бир гувиллаш ҳосил бўлдики, бунда алоҳида тўпнинг овози буткул эшитилмас эди. Ҳаво тўлқини зарбидан дарахтлар эгилар, шохлари синиб тушарди... Аҳмаджон ўзича: «Бу тўпчилардан ҳеч нарса ортмайди, бизга ҳеч нарса қолмайди, шекилли»,— деб қўйди.

Немис истеҳкомларининг устини қоплаган чапг ва тутунми ёки муттасил совурилаётган тупроқми — билиб бўлмас эди.

Пиёда аскарларимиз ҳужумга ўтди. Тўп овозлари аста-секин босила бошлади. Лекин жанг энди авж олган, чунки душман позицияларига бостириб кирган пиёда

аскарларимиз ҳар бир метр ер учун жон олиб, жон бермоқда эди.

Катта йўлдан икки юз метр наридаги тепаликда ўр-нашган немис миномёт батареяси сойликни бошдан-оёқ милага тутмоқда, шу билан батальоннинг олға юришига катта монелик қилмоқда эди. Бу батареяни бартараф қилиш вазифаси Аҳмаджон бўлинмасининг зиммасига тушди.

Бутун батальоннинг кўзи буғдойпоя орасидан шитоб билан эмаклаб кетаётган бўлинмада эди.

Тепаликка бир неча томондан баравар ҳужум қилин-ди. Немис миномётчилари бу ҳужумни даф қилиш би-лан овора бўлиб қолганда взводлар катта йўлдан ўта бошлади.

Батальон кунни бўйи мана шу хилда жанг қилиб, кечқурун Орёл кўчаларига бостириб кирди.

Шиддатли кўча жангларидан кейин шаҳар душман-дан батамом тозаланди ва уч юз саксонинчи ўқчи ди-визия полкларидан бирининг байроқдори озарбайжонлик Ожаров Орёл устига Қизил байроқ тикди.

Узоқ вақт немис асоратида азоб-уқубат чеккан Орёл аҳолиси кўчага чиқди. Йўлкаларни босиб қолган харо-балар устида болалар ирғишлаб юрар эди.

Қаерда бирон танк ёки автомобиль тўхтаса, дарров халойиқ ўраб олади, суҳбат бошланади. Ҳар бир оила ҳеч бўлмаса бирон жангчини меҳмон қилгиси келади.

Марказий кўчалардан бирида радиоустановка пайдо бўлди. Бир неча минутдан кейин бу кўчага одам сиғиш-май қолди.

Шу ерда Аҳмаджон бузилган бир иморатнинг зина-сида пилоткаси билан ўзини елпиб ўтирган Бўтабойни кўриб қолди. У қорайган, тўлишган, кўкрагида «Жанго-вар хизматлари учун» медали.

— Айёмлари муборак!— деди Аҳмаджон.

Бўтабой Аҳмаджонни кўриб қарийб ўзини йўқотаёз-ди; югурганича келиб бўйнига осилди. Сўнгра иккови бориб зинага ўтирди.

— Хўш, жўрам Фарҳод,— деди Аҳмаджон,— Ширин-гингиздан хат келиб турибдими? Хўп соғингандирсиз?

— Хат келиб турибди, Аҳмаджон ака. Соғинишга... хат ёзишга қўл тегмаётибди. Кўрмайсизми... Бугун бе-шинчи августми? Роса бир ойдан бери хат ёза олганим йўқ. Тўртинчи июлда «Ҳаво айниб турибди, каттароқ бўрон бўладиганга ўхшайди» деб хат ёзган эдим. Ушан-дан бери хат бормаганига «ўлди» деб ўтирибдими ҳали...

Аҳмаджон кулиб деди:

— Хат ёзинг. Тагин аза очиб юбормасин. Шириннигиз сочини ёзиб «вой тўрам»лаб юрса-я!.. Бир ой хат қилмаган бўлсангиз, кўнглига ҳар гап келади. Бу урушни ўз кўзи билан кўрмаган одам «қўли тегмагандир» деган гапни ҳеч ўйламайди.

— Тўғри, Аҳмаджон ака, бу урушни кўрмаган одам... йўқ, фашистларни, фашистлар қилган ишларни кўрмаган одам десангиз тўғри келади. Ростини айтайми? Уруш бошланган йили газетада бир немис офицери олти яшар бир қиз болани отиб ташлаганлиги тўғрисидаги мақолани ўқиб ишонмаган эдим.

— Энди-чи,— деди Аҳмаджон кулимсираб,— энди ишонасизми?

— Эндими, энди ўша мухбирни кўрсам, бурнини ерга ишқайман. У мухбир фашистни мақтаган экан! Наинки фашист қадам босган жойда олти яшар боланинг отилиши газетага ёзгани арзийдиган катта ҳодиса бўлса!

Бирпас жим қолишди. Икковининг ҳам кўз олдидан зўр ёнғинлар, беҳисоб ўлик, шаҳар ва қишлоқларнинг харобаси ўтар эди.

Анчадан кейин Бўтабой Аҳмаджоннинг кўкрагидаги «Қизил Юлдуз» орденини, худди капалакни ушлагандай, эҳтиёт билан ушлаб кўрди.

— Бу хамирнинг учидан патирдир-а, Аҳмаджон ака, ҳали сизга катта мукофотлар чиқар?

— Қанақа катта мукофот? Нимага?

— Қилган ишларингизни эшитганмиз. Довругингиз бутун дунёга кетган.

— Нима иш қилибман?

— Бутун бошлиқ бир қишлоқ — Золоторевка сизнинг номингизга қўйилади-ю, тагин ҳеч иш қилмаганингизми бу! Золоторевкага ҳаммадан илгари кирибсиз-ку.

— Командирнинг буйруғини бажардим.

— Немисни жуда яқин келтириб пулемётга тутганингизда қанча бор эди?

— Тиригини санаганим йўқ. Улигини санашган экан, олтмиш еттита чиқибди.

— Битта самолётни ҳам уриб туширибсиз?

— Ҳа. Шеригим ланжлик қилмаганда иккитасини уриб туширар эдим. Мудофаада ётган эдик. Тепамизда немис самолёти айланиб қолди. Пулемётни ўнглаб отай десам, шеригим «Отма, бизни кўриб қолса, бомба ташлайди» деб қўлимни ушлади. «Э, инсон,— дедим,— урушгани келганмисан, кавакда ётгани келганмисан!» Само-

лёт кетиб қолди. Жуда алам қилди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин бошқасини уриб туширдим.

Аҳмаджон ўрнидан турди.

— Хатлашиб турайлик, Бўтабой. Энди, Берлинда кўришгунча хайр. Тезроқ урушни тамом қилиб қайтмасак бўлмайди, кетмонни чолларнинг қўлига бериб келганмиз.

Аҳмаджон оломон орасига кириб кетди.

XII

Полк Брянск ўрмонларигача бўлган қарийб юз эллик километр масофани жангсиз босиб ўтди. Бу ўрмонда туриб, қалтис зарба еган, лекин ҳали янчиб ташланмаган душманга қарши янги ҳужумга тайёрлик кўриш керак эди.

Бир куни Аҳмаджонни полковник чақиртирди. Аҳмаджон рўпара бўлганда полковник кулимсираб:

— Утиринг, сержант, нима учун чақирганимизни биласизми?— деди.

— Билмайман, ўртоқ полковник.

— Устингиздан арз қилишди... Немислар сиздан нозизи.

Полковник ўрнидан туриб, унга яқин келди.

Полковник бу гапни кулиб айтган бўлса ҳам, Аҳмаджон бир вақтлар асир немисни куйдирмоқчи бўлгани ва уни капитан қутқазгани ёдига тушиб, изоҳ бера бошлади.

— Ўртоқ полковник, мен у вақтда юрагимдаги ғазаб ўтини қаерга сочишни билмас эканман. У вақтда бизни осгани арқон кўтариб келган немисни кўрибману унга арқон эшиб бераётган бутун Германияни унутибман.

Полковник унинг елкасига қўлини ташлаб кўзига тикилди.

— Ҳарҳолда немис офицери сиздан қаттиқ шикоят қилди.

— Қайси бири, ўртоқ полковник?

— Тўппонча отиб бошингизни ярадор қилган офицер... Сиз унинг бошига бир мушт туширибсиз.

Аҳмаджон полковникнинг тегишаётганини билганидан сўнг, кулиб жавоб берди:

— Ҳа, бир мушт урдим, ўртоқ полковник, икки муштни кўтара олмас эди. Чаласига биз қарздор. Расчётни Берлинда қиламиз.

— Офицер сизнинг ким ва қаерлик эканингизга кўп қизиқди. Лагерга жўнаш олдида лейтенантдан: «Уша одамни яна бир кўрсам»,— деб илтимос қилибди. У вақтда кўзи тиниб кўрмаган экан-да. Лейтенант: «Сен бир мартаба кўргансан, энди кўрмаганлар кўрсин», деб жавоб берибди.

Полковник бирпас жим қолгандан кейин:

— Икковимиз биринчи мартаба қаерда учрашганимиз эсингизда борми?— деб сўради.

Бу нарса Аҳмаджоннинг хотирида бор эди, дарров жавоб берди:

— Қишда, мудофаада ётган вақтимизда, ўртоқ полковник.

— Ушанда менга нима деб савол берганингиз ҳам эсингизда борми?

— Бор, «Сиз Олтин Юлдузни қандай қилиб олгансиз, шунини айтиб берсангиз», деган эдим.

— Мен нима деб жавоб берган эдим?

— Билмайман, деган эдингиз. Яна шунини айтдингизки...

Шу пайт адъютант кириб, полковникка бир қоғоз узатди. Полковник қоғозни кўздан кечирар экан:

— Хўш, хўш?— деди.

— Яна шунини айтган эдингизки, қаҳрамон бўлишни ҳеч қачон ўйламаган экансиз...

Полковник қўлидаги қоғозни силкиб Аҳмаджонга узатди. Аҳмаджон қоғозга кўз югуртирмасдан бурун полковник ўрнидан турди-да, қулочини ёзиб:

— Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони билан табрик қиламан!— деди ва ўрнидан туришга улгура олмаган Аҳмаджонни қучоқлади.

Аҳмаджон бутун умрида биринчи мартаба шундай саросималикка тушган эди. У дарҳол ўзини ўнглаб:

— Совет Иттифоқига хизмат қиламан!— деди.

Ўзининг товуши ўзига узоқдан эшитилгандай туюлди.

— Хўш, сержант,— деди полковник,— энди жавоб бериш сизнинг навбатингиз, Олтин Юлдузни сиз қандай қилиб олдингиз?

Аҳмаджон нима дейишини билмас эди.

Сентябрнинг бошларида полк ғарбга томон йўл олди.